

ВЕСТИНИК

Литературен

ВЕСТИНИК

В броя:

Марк Лула, *Краят на идентичностния либерализъм*

Виктор Клемперер, из *Езикът на Третия райх*

Тимъти Снайдър, *Парадоксът Аушвиц*

Мазин Мааруф, *Избрани стихотворения*

Софокъл, из *Египтиран*

Йордан Ефтимов, *Сънища без засилка*

И още:

Митко Новков за Борхес

Петя Хайнрих за Николай Грозни

Веселина Василева за Божана Апостолова

Абонамент!

„Литературен вестник“

Каталожен номер **424**

В пощенските клонове

или онлайн на адреси

<http://www.abo.bgpost.bg>

<http://www.dobipress.bg>

9 771310 956103 03

С подкрепата на Национален център за книгата

худ. Даян Даянов, рисунка към „Египтиран“ от Софокъл

Антилиберализъм ли? Тук?

Георги Гочев

Не, тази кратка реплика не е в защита на либерализма. Тази реплика е към тези в България, които простичко ни казват, че либерализмът означава повече държава, по-слаб частен сектор и емигранти, които не идват в страната ни.

Та тези хора искам да попитам:

Първо, вие сигурни ли сте, че в България действително има либерална демокрация? Или благодарение на пътуванията и интернет станахме донякъде по-либерални в частните си отношения, докато общественият живот е почти изцяло под контрола на държавата и кликата на предишния режим?

Второ, лесно е да говорим за затваряне на границите и връщане към ценностите на националната държава, но какво да направим с българите, които свободно ползват от ресурсите на отворения Западен свят? Ами онези, които работят извън граница, изпращат средства на своите близки тук и са основен фактор за по-добрия им живот?

И трето, давате ли си сметка, че говорейки срещу либералните идеи, може би несъзнателно режете клона, на който стоите? Защото, за добро или зло, тъкмо либералната демокрация е тази, която позволява идея за друг свят и друго бъдеще; и тъкмо тя е тази, която позволява да бъде критикувана от всеки и пометена на избори от своите критици.

Проблемите на православие то и връзката му със съвременния свят са в центъра на новия 117 брой/Зима на сп. „Християнство и култура“.

Прот. Добромир Димитров изследва схоластичните западни влияния върху православното богословие през XVII-XVIII в. и евхаристийната практика на Изток, журналистът Сергей Чапнин анализира в тезисен вид Църквата, културата и руския национализъм, а

Емил Трайчев – съвременната новозаветна библистика и православното богословие. Атанас Славов предлага своята гледна точка към политико-теоретичните визии на Събора в Крит през понятията универсалност, съборност, свобода, а Мариян Стоядинов се спира на проблема за Рая в перспективата на сътворението: Църквата и пакибитието. В броя можете още да прочетете откъс от книгата на известния православен богослов Павел Евдокимов *Тайнството на любовта*, статията на о. Владан Перишич за християнското разбиране за живота, болестта и смъртта, както и анализът на Адам Селигман и Робърт Уелър за паметта, метафората и double bind. Темата „християнство и изкуство“ е представена с текста на Мария Янакиева и Катерина Георгиева - *Очакване, надежда и антиапокалипсис в „Очакване на Годо“ на С. Бекет*, както и с анализа на Слава Янакиева *Когато убият дявол. Размишление по повод филма на Аки Каурисмаки „Хавър“*. Броят е илюстриран с фотографии на Стефка Борисова.

A B R O A D

Историята на една енциклопедия

В началото на 60-те години на XX в. в Принстън започва работа по нова енциклопедия, която трябва да събере на едно място цялото налично знание по темата „поезия“. Под ръководството на Алекс Преминджър е създадена работна мрежа, включваща над 100 сътрудници. Статиите са разделени в четири категории: история на поезията; поетически техники; поезика и критика; поезията в отношение с другите изкуства. Резултатът е един том със заглавие Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, съдържащ 906 стр. През 1974 г. томът е преиздаден със суплемент от 85 стр. Този тип издания не са нещо ново. Поне от средата на XIX в. всяка научна дисциплина се чувства задължена да разполага с нещо като справочна Библия. Това, разбира се, има пряко отношение към факта, че през целия XIX и XX в. научното знание става все по-достъпно за повече хора, което налага и нуждата от книги, с които всеки би могъл да се консултира. Има обаче още едно основание и то е, че най-прекият изразител на статута на една научна дисциплина пред обществото става обемът на справочното издание, което тя може да постави за ползване в публичната библиотека. Абсолютен шампион в това отношение са осемдесет и трите тома на немската Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Енциклопедия на реалиите в изучаването на класическата древност), която започва да излиза през 1839 г. Замислена като справочен инструмент, Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics на практика функционира повече като книга на постиженията. Ако нещо го има в енциклопедията, него трябва да го има и в действителността, така че да бъде изучавано като легитимен научен предмет. Ето защо и основните промени в третото издание от 1993 г. са

предимно в статиите, касаещи т.нар. национални литератури. Изключително динамичната политическа обстановка в света ражда през тези години много нови общностни и национални групи, които търсят легитимация и чрез литературата. Ето един пример: учен от Бирма (гн. Мианмар), част от чието писмо е публикувано в предговора към изданието на енциклопедията, пише, че една от книгите, които се използват най-често в тамошната библиотека като увод към литературата на Бирма, е именно Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. Писмото трябва да покаже, че благодарение на статията за Бирма местните са узнали, че тяхната литература наистина съществува като нещо самостоятелно. На този фон, какво представлява статията, посветена на българската литература? Такава статия присъства още в първото издание от 1965 г., неин автор е Чарлс Мозер, специалист по източноевропейски литератури, завършил славянски езици в Йейл и Колумбийския университет, известен в хуманитарната наука с двете си истории на българската и руската литература, излезли съответно през 1972 и 1989 г. Статията от 1965 г. започва с преглед на т.нар. фолклорна поезия, преминава към Добри Чинтулов и завършва с Младен Исаев, като особено внимание в самия край на статията е отделено на процеса по развенчаване на култа към личността при управлението на Хрушчов. Без промени статията е препечатана и в изданието на енциклопедията от 1974 г. В третото издание от 1993 г. статията на Мозер е основно преработена: отпадат както пасажите, посветени на Ранното възраждане, така и пасажите, посветени на развенчаването на култа. За разлика от първата статия, в която най-ранният етап на българската литература попада в мъглата категория „фолклор“ (единственото споменато произведение

ПОРТАЛ „КУЛТУРА“ ОБЯВЯВА ГОДИШНИЯ СИ КОНКУРС ЗА ПРОЗА И ХУМАНИТАРИСТИКА

1. Отличията са учредени през 2014 г. от Фондация „Комунитас“ и предвиждат раздаването на годишни конкурсни награди в следните раздели:

- **проза** (сборник с разкази, повест, роман);
- **хуманитаристика**;

2. А също и на следните **специални награди**:
- **две специални награди** (определят се от журито за цялостно творчество или за изключителен принос в областта на литературата и хуманитаристиката);
- **една специална награда** за принос към гражданското общество (върчва се от Фондация „Комунитас“ на личност, която с дейността си утвърждава принципите на морала и почитеността и по този начин променя българското общество).

В конкурса могат да участват само творби, публикувани в периода **1 януари - 31 декември 2016 г.** Наградите се връчват на **1 ноември 2017 г.** в Деня на народните будители.

3. В двата конкурсни раздела се присъждат:
- **I награда** (в размер на *5000 лв.*)
- **II награда** (в размер на *3000 лв.*)

За да е валидно заявлението за участие в конкурса, до **31 март т.г.** кандидатите трябва да **предоставят безвъзмездно 2 екземпляра** от предложените от тях книги, придружени от **формуляр**, който може да се изтегли от сайта (<http://kultura.bg/web/>).

Адрес за изпращане по пощата на книгите и на формуляра за кандидатстване: София 1000, ул. „Неофит Рилски“ 61 – **за годишните награди на Портал „Култура“**.

Телефон за контакти: Портал „Култура“ 02/434 10 54.

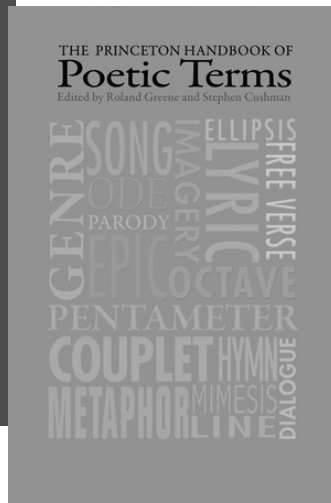
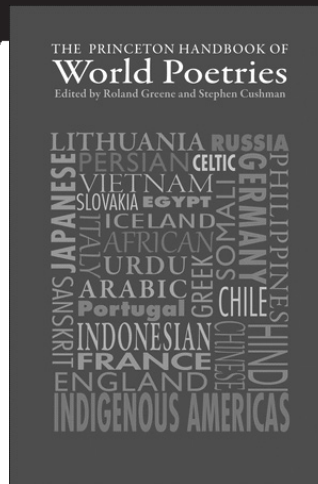

ПОРТАЛ „КУЛТУРА“

www.kultura.bg/web/ – нова територия за гледни точки, видеоинтервюта и дебати с колумнистите Иван Кръстев, Калин Янакиев, Теодора Димова, Деян Енев, Тони Николов, Андрей Захариев и Даниел Смилов.

Вижте: Дебатът „Хора срещу роботу“.

Прочетете: Чеслав Милош – „Достоевски и Сартр“;
Пламен Антонов – „Космически епос за прехода“.

е епосът за Крали Марко), тук този етап изцяло липсва: статията започва с Петко Славеиков, преминава набързо през Ботев и Вазов, спира се по-подробно върху символистите и т.нар. социална литература на Смирненски и Вапцаров, и приключва с политическия емигрант и поет Христо Огнянов. Моделът, по който са написани двете статии, е чисто хронологичен. През 2012 г., във връзка с четвъртото издание на енциклопедията, статията за България е възложена на Иван Младенов от Българската академия на науките. Тази статия, значително по-дълга от двете статии на Мозер, вече включва и преглед на старобългарската литература като нещо отделно от византийската. Допълнена е и частта за Възраждането, за очевидно нехаресвания от Мозер Пенчо Славеиков се споменава като горд факт, че е бил кандидат за Нобелова награда, отделено е повече внимание и върху социалистическата литература, както и върху литературата на прехода. Последните изброени от Младенов имена са тези на Надежда Радулова, Димитър Кенаров и Камелия Спасова – автори, които биха могли да се прочетат и на английски език. Младенов следва хронологичния подход, но прави впечатление и категоризирането на повечето автори с една дума-термин, удобно отправяща към съответната статия в тома: така например Ани Илков, Едвин Сугарев и Миглена Николчина са описани с термините „експресионизъм“, „имажинизъм“ и „конструктивизъм“, читателят е поканен да прочете какво означава това, за да получи впечатление за съответния автор. Което освен очевидното предимство да се чете в една ясна рамка, наподобяваща свързаността в интернет, показва и може би най-големия недостатък на този тип

издания: нуждата от етикетуване и на практика свеждане на разбирането до следване на вътрешната за изданието система от понятия. Това, което е най-доброто на енциклопедията, е и най-голямата ѝ слабост: този, който я чете, е някак изкушаван да остане вътре в енциклопедията.

При следващите издания на Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics тази слабост е преодоляна механично. През 2015-2016 г. енциклопедията всъщност престава да бъде енциклопедия – т.е. затворена, автогенерираща разбиране система, – защото е разделена на две отделни издания, вече наречени с названието handbook, явно конотиращо помощна роля в ученето: Princeton Handbook of Poetic Terms и Princeton Handbook of World Poetry. Както става ясно, вътрешната система на енциклопедията – насочването от нещо конкретно към етикет-понятие, – е разградена чрез разделяне на историческото представяне на литературата от понятийното ѝ разбиране. В изданието от 2016 г. на Princeton Handbook of World Poetry статията за България на Младенов е препечатана без промени от четвъртото издание на енциклопедията.

ИВАЙЛО РАДОСЛАВОВ

„Клаустрофобии“ от Николай Грозни и разпукващата се кора на езика и мястото

В излязло наскоро интервю за немското списание „Гео“ питат един от създателите на Скайп, естонец Ян Талин, дали смята, че е възможно всички ние да сме просто част от една симулация, създадена от машини. Какъв, мислите, е неговият отговор?

Сборникът с разкази „Клаустрофобии“ (изд. „Бегемот“, 2016) от Николай Грозни може да бъде разчетен и като колекция от литературни опити за достигане на пределите и прескачане отвъд една реалност, която силно прилича на точно такава симулация. Разликата е, че Николай Грозни е будист, а не програмист и физик като Талин, а в тази доктрина някак не върви да предположи демуургическа машина в началото на всичко. Симулация без създател. Реалност без автор.

Светът от разказите на Грозни е една пулсираща шега – ту раздуваща се до необятни ширини чрез разтварящи се гигантски хармоники от метафори, ту свиваща се до размерите на пестчинка в стъклена бутилка от кока-кола. Затворените из тази смешна симулация герои в изблиците си на вселенска клаустрофобия вършат това, което би вършил всеки на тяхно място – вървят по навик, опипват стените, търсят пролуки... В жизнените си движения неволно излагат на показ грешки в симулацията, поради което например става възможно да влизаш многократно през една и съща врата и всеки път да се оказваш в различни салони за хранене

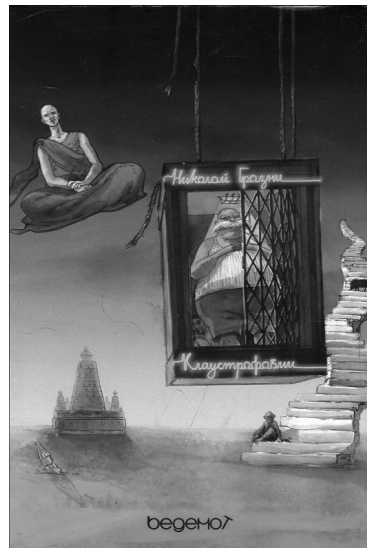
Проектът е съфинансиран от Столична програма „Култура“ на Столична община за 2016 г.

на един ресторант във френския град Монпелие, чиито улици пък подозрително приличат на индийско гето. В този смисъл клаустрофобията,

обедняващата 15-те разказа от сборника, се разгръща на едно битийно ниво и сама по себе си представлява метафора на живота, който е сведен до лутане без изход или лутане с многобройни изходи към следващото лутане – спомнете си за Алиса в страната на чудесата.

„Клаустрофобии“-те на Грозни са абсурдни, сюрреалистични и смешни. Бих определила този вид хумор като будистки хумор, който в една неготам изявена радикалност познаваме и от предишния му роман „Крака на костенурка“. С ведра лекота героите се лутат из кафкиански лабиринти и водят онтологически спорове на места, които формално разпознаваме като Индия, Италия, Франция, България, САЩ и Луната. В същото време неиндийските топоси на разказите са като изтънели и пропукани кори, през които нахлуват мощни източни и будистки форми, образи и мисловни конструкции. Смесването на световите се случва не само вътре в самото повествование. То е заложено също във формата, изявено е и при преливането един в друг на разказите, които понякога смешно се преструват на древни източни свещени текстове. На езиково ниво пък то е прокарано през сложните метафори и повтарящите се почти във всеки разказ схеми и мотиви от вида предложение – отказ, например така: „Паан-уалла ми предложи сладък ухаещ бетел сандвич, и аз отказах. Папагал-уалла ми предложи гигантски говорещ папагал, и аз отказах. Зъболекар-уалла предложи да ми забодат един споен с винт пластмасов зъб някъде в челюстта или в брадата, и аз отказах“... И така още поне десетина пъти от същото, и после отново подобно в следващия разказ.

Понякога тези сякаш никога несвършващи текстови къдри, макар и забавни, подлагат търпението на читателя на проверка, но едно е сигурното – Грозни е стилст от класа! Това го знаем още от романите му „Вундеркинд“ и „Крака на костенурка“. Той умее да създава

атмосфера с премерен език, който избуява във величествена красота, особено в есеистичните части на тези два романа. В „Клаустрофобии“, където всичко е устремено към една граничност, се случва да се залутаме из някое изречение от поне две страници, което сякаш носи и насладата от самата игра със синтаксиса. Макар имената и названията да не са повече от етикети в клаустрофобичната вселена, или именно защото са такива, Грозни прецизно ги подбира – на някой герой лепи сочния епитет *омустакатен*, стаята е *огирляндена*, участник в метафизичен спор се нарича *Благовест Кривонос* *Лъжетитагорски*... Абсурдно раздутите измервания на пространството, обсеивните назовавания на числа, години, професии, хобита, зодиакални знаци, заклинания, лични данни, особености и необикновени на героите и местата представляват рамката, в която би трябвало да се разположи субстанцията на света. Целият този нахвърлян фактологически материал набъбва и заема място – реално като страници с текст и метафизично като усещане за оборване на реалността. И понеже според разказвача нищо няма субстанция, тази рамка

остава празна и комично поема самата тя функцията да бъде свят, което извиква един неустов будистки смях.

„Клаустрофобии“, за разлика от другите книги на Грозни, е на места жилава, чете се бавно. Но влезем ли веднъж в нея, разберем ли механизмите, които движат историите, а именно – повторения, мъчителни засядания в повествованието, грандиозни до прекаленост сравнения, то търпението ни ще бъде възнаградено с чистото удоволствие от потапяне в метафизика и смях. Заради многобройните екзотични термини и наименования, в помощ на изгубения читател биха били няколко страници с пояснения или бележки под линия, каквито обаче няма. Или и тази терминологична мъгла е част от плана за голямото обръкване? И въпреки цялата клаустрофобична хубост на текстовете, не прекалява ли малко Грозни? Не изхвърча ли понякога един по-нетърпелив читател на някой завой от налудничащи метафори хармоники?

Сборникът излиза в неизвестното издателство „Бегемот“, свързано с автора и негови близки. Този смел и успешен самиздатски проект е повече от само симпатичен. За автора това е възможност да изпробва тип писане с цялата свобода, извън намесата на издателски и редакторски интереси и да си направи книга както си иска. Колко ценя точно тази свобода! Бих преглътнала всички дребни неравности в сборника от уважение към нея. А за читателите най-малкото остава удоволствието да притежават качествена като форма и по будистки изкорубена от субстанция книга, която е и една неустова шега; книга извън издателския мейнстрийм и при това такава, която си струва.

Да, разбира се! Това е отговорът на Ян Талин, който допълва, че когато работи с хипотези, особено такива, които звучат доста шантаво, винаги си задава простия въпрос: Подчиняват ли се те на физичните закони? Ако не, престава да се занимава с тях. Ако да, продължава да работи върху тях. И да, законите на физиката допускат представата, че живеем в една симулация, създадена от машини.

ПЕТЯ ХАЙНРИХ

ГРАНИТИ

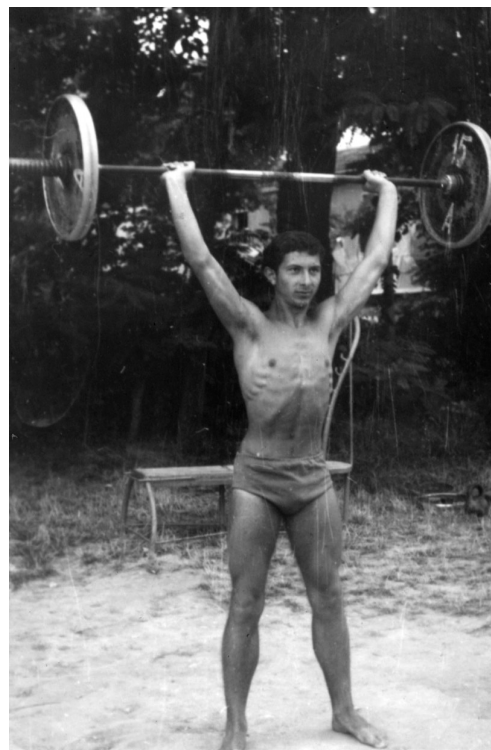
„На 10 януари 1997 година групичка озверели протестиращи (това бяха протопротестърите) нахлуха в българския парламент. Прозорците на историческата сграда бяха изпочупени, а лумпените, нахлули вътре, обръщаха бюра, чупеха столове и си фантазираха, че цялото им хулиганство е върховно проявление на демокрацията... Дълги години след това това брутално хулиганство ни бе разказвано като приказка за събудения народ.“

Александър Симов, „Махмурлук и разрушения – тъжният призрак на 10 януари“, на собствения му блог, 09.01.2017.

„Евангелските сказания са пълни с това, което днес би се окачило като популизъм. Популизъм е фразата „блажени са бедните“, популизъм е „дай една риза, ако имаш две“, популизъм е и фразата за камилата и иглените уши, за изгонването на търговците от храма, за нахранването на всички с две риби и пет хляба.“

Андрей Пантев, „Популизъм ли?“, Дума, 25.01.2017.

„Даже когато работи като хамалин в младежките си години, Герджиков гледа на това по-скоро като на спортно занимание. През целия му съзнателен живот и досега, когато приближава 71, го съпътстват леката

„Умореният от парадигми българин между Кончита Вурст и Ала Пугачова избира... Ала Пугачова.“

Петър Москов пред конгреса на Реформаторския блок, 28.01.2017.

„Румен Радев е роден лидер. Има страхотно достойнство и създава чувство, че си с хищник. Той може да убива.“

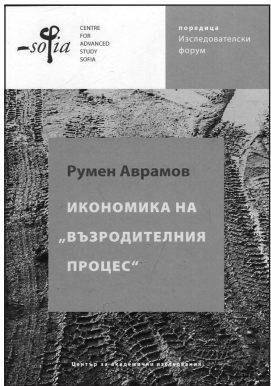
Тома Томов пред Нова телевизия, 22.01.2017.

атлетика, щангите и тенисът.“

„Големите любви на Огнян Герджиков“, неподписано, Retro.bg, 22.01.2017.

Ан Апълбаум, „Желязната завеса. Рухването на Източна Европа 1944-1956“, пр. Борислав Гаврилов, София: „Рива“, 2017, 535 стр., 16 лв.
Втора книга на български на Ан Апълбаум след „Лагерите на смъртта ГУЛАГ“ (изд. „ЛИК“, 2005), донесла ѝ наградата „Пулицър“ през 2004 г. В стила, типичен за американската документална журналистика, е представено функционирането на съветската колониална политика в Източна Европа след края на Втората световна война. Разбираме и защо през 2014 г. Апълбаум катеорично осъжда руската окупация на Крим.

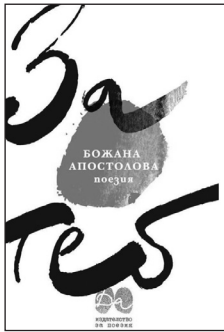

Румен Аврамов, „Икономика на „възродителния процес“, София: Център за академични изследвания, 2016, 759 стр., 28 лв.
Един от най-устойчивите митове на българския комунизъм е митът за невинността на държавната намеса в икономиката. Румен Аврамов изчерпателно показва как един идеологически процес, който трябва да „възроди“ нацията, води до реална стагнация на живота. За пръв път получаваме поглед върху сложния икономически механизъм зад неожънатите поля от края на 80-те.

Светла Христова, „За комедията в българското игрално кино“, София: Издателство на НБУ, 2017, 158 стр., 15 лв.
Комедийните филми от времето на социализма имат особен статут: фикционални сюжети се гледат като документални, реплики на измислени герои се ползват като готови истини за разбиране на действителността, цели сцени се пренасят от екрана на улицата. Книгата на Светла Христова е своеобразен увод към разбирането на този феномен.

Продължаваме да дишаме заедно

Купих си книгата на Божана Апостолова „За теб“ (издателство „Да“, 2016) в един тежък августовски ден, в който също толкова, колкото вероятно и авторката, имах нужда от животоспасяващото „вдишваш – издишваш – записваш“. Както и от молитви, които да не наричам „молитви“, но да мога да разкъсам мерената им реч, за да ги налагам по всички рани. Като тази: „Света Богородице, моля те: помози ми, да се спася от улиците с мрачните предчувствия“.

Имах нужда от модели за безсмъртие, за да мога да зърна оная страна на еволюцията, която културите не помнят – човек живее дълго и поради своята биология, но и поради своите свързвания с други хора, които подобно на тази биология, за да го запазят, могат да го превръщат и в друго – дори в стихотворение. Това вероятно е бил и тайният замисъл на формулата, която към първата си, медицинска част, състояща се от „вдишваш-издишваш“, добавя и малка вертикала – „записваш“, за да може да се предаде на душата плът, а и хоризонт.

Божана Апостолова ми се беше обадила и знаех вече причината за книгата, от разговора съм запомнила нейното „ще ме затрупва пететажна самота“. Имаш нужда да прочета тази книга, за да мога да преброя етажите на собствената си самота; исках да си я причиня така, както преди време си бях причинила „Дневник на скръбта“ на Ролан Барт – дневника, който след смъртта на майка си той пишел дълги години на отделни бели фишове. Истински пример как темата – тази истинска ситуация – може да влияе на жанра и да го промени. За миг виждаш как жукащата свързаност на фрагментите на любовния дискурс с външния свят рухва в крайната откъснатост на къси изречения, самостоятелни думи и нежелание за по-добро – никакъв смисъл с взлом, никакво второпланово усещане за сезон вътре във фрагментите на скръбта. Същото очаквах и от „За теб“ и разбира се, можеше да го получи, можеше да оставя във въздуха на цялата стихосбирка да блести дължината на една протегната лъжица („стоя до възглавницата му с лъжица в ръка“ – толкова силен образ в едно от стихотворенията, че дори когато в друго стихотворение открий израза „присвища те под лъжичката“ – не направих разлика).

Тази книга обаче – тя не хранеше болестта. Напротив – заблуждаваше, говореше в минало време, имаше посока, учеше дишания да може да ходи, а изгубения – да може да диша. От една страна: „Остава ми – последното му издихание. Знак, че тепърва ще се уча да ходя. Без него“. А от друга: „Учиш се да дишаш без мене“. И още безкрайни вариации на дишане заедно в „Изстрадано“; дишане чрез другия в „Дишане“; вдишване-издишване и спасение в „Игва“.

Ако всички мистични общности в човешката история се опитват да направят от дъха-вдишване-издишване-дишане нещо друго, а именно вдъхване-издъхване-дух, то Божана Апостолова с лекота прави точно обратното – го степен, че се улавяш как докато четеш, ти се иска да придгнеш една лека материална плътност на собственото си дишане, за да дишаш заедно с някакъв него, с някакъв тях, с някакъв нея, да дишаш смело вселенски. Не зная дали Божана Апостолова е видяла това получило се дишане вътре в стихотворенията и между тях, не зная дали знае, че дишането не е спряло, че е създала дишаща книга, която вдишва така, че най-естественото на смъртта – спирането на дишането – е провалено.

Примерите са безброй. Прочетох стихосбирката на Божана Апостолова така, както се чете дълъг разказ. И стихотворенията в този разказ не са просто моменти проблясъци, писани до леглото на болен; те имат сложит така, както има сюжет всяко нещо, за което е сигурно, че ще може да продължи, т.е. – да живее. Живее се, когато притъмнява – когато хващаш нищото за опашката, за да го яхнеш (като в „Хиподрум“); живее се, когато от живеенето успяваш да видиш само опашката на светлината („Опашката на светлината“); но най-сигурно се живее, когато допуснеш да влязат при теб и други хора, като в „Светлосенки“ – стихотворението, в което внезапно лумва светлина и този, на когото е посветено стихотворението, сътворява и сърцето

на цялата книга.

Божана Апостолова е по-смела от Ролан Барт в изобразяването на андрогинността. Не във фрагментите на скръбта, а в любовните фрагменти Барт пише: цял следобед рисувам андрогин и в крайна сметка излиза едно малко вероятно тяло. Андрогинът в „За теб“ е особено тяло, което, въпреки че е тяло, трябва да се научи да ходи (може би по друг начин), а що се отнася до душата, която носи, – тя, въпреки че е душа, въпреки че произлиза от дъха и от невидимото идеално на дишането, – тя трябва да се научи да диша (може би по друг начин). Тези части в текста са добре прикрити, поставени са така, че човек със „срасналите се с бита му сетища“ не разбира какво точно се случва, но именно те запалват и една почти невъзможна мисъл – че сме винаги дишане и безкрайно движение.

Книгата получава реален сюжет именно заради тези две неща – заради дишането и движението. Този сюжет може да се разчете и така: на онзи, на когото във второто стихотворение му предстои тепърва да се научи да ходи – като Лазар в библийската притча, а също и като Христос, защото асоциациите в това стихотворение са именно библийски, – в едно от последните стихотворения в книгата („Опакованите кейове на Кристо“) той вече го прави. Ходи по вода. Тялото е овладяло едно несвойствено за себе си движение-продължаване също така, както последното издишване ще ни превърне в душа.

Стиховете в тази книга имат такава способност: те казват „Стани и ходи!“ И с божествен глас, и с Божаниния глас. Те могат да направят тяло – и като се закачат за действителността в свирепото актуално на Ислямска държава, но и като променят плътността на нещата с фраза от типа на „венчелистчетата на утрото“..., и то в едно и също стихотворение. Могат да задържат „една целувка време“, един миг, за да кажат „обичам те“, но могат и да наместват стъпките си върху светлината на невъзможното. На всички места в книгата, в които най-„трижди свята е смъртта“ – пониква и „новото зелено“.

Когато от дишане ставаме душа – нищо не се променя.

ВЕСЕЛИНА ВАСИЛЕВА

КОНКУРС „13 ВЕКА БЪЛГАРИЯ“

За пети път се връчи Голямата награда за литературна критика „13 века България“ 2016

На 21 януари 2017 г. в Нова конферентна зала на Софийския университет се състоя церемонията по отличаването на номинираните автори в националния конкурс работилница „13 века България“, както и беше обявен лауреатът на Голямата награда за 2016 г. Конкурсът е организиран от НДФ „13 века България“ и „Литературен вестник“, провежда се за пети пореден път, като в него по регламент могат да участват автори до 30 години. Читателите на „Литературен вестник“ вече са имали възможността да се запознаят с отпечатаните рецензии на номинираните автори Кристиан Янев, Борис Илиев, Нели Кирилова, Ренета Бакалова, Йоана Русева, Майре Буюклиева, Валентин Славеев, Франческа Земярска, Рая Райкова, Лилия Трифонова, Амбер Иванова. На церемонията по отличаването им всеки един от тях имаше възможност да изкаже своето отношение към критическия жанр, както и мотивацията за избора на рецензирана книга.

Водещи на събитието бяха редакторите на „Литературен вестник“ и членове на журито Ани Бурова, Пламен Дойнов,

Мария Калинова, които представиха своите гледни точки за предназначението на конкурса работилница и какво е мястото на „Литературен вестник“ за стимулирането на професионализма сред младата критика. За Пламен Дойнов конкурсът показва, че за да има жива литературна критика, някой трябва да полага целенасочени грижи за нейното явяване. Според него критиците не бива да бъдат специално напътствани и ухажвани с „поръчки“, както преди 1989 г., но пък трябва да получат усещането, че трудът им се цени, че литературната среда има силна нужда от техните анализи и оценки. Ани Бурова също подчерта важността на този конкурс за АВ, тъй като е свързан с два основни негови ангажимента – към младите автори и към литературната критика. В последните години все повече намаляват изданията, които не само публикуват критически текстове, но и се стремят да култивират жанра, в него професионалистите трудно се задържат дълго. За Ани Бурова конкурсът се стреми да противостои на тези тенденции, изхождайки от разбирането за важността на литературната критика – тя прави

Национален дарителски фонд „13 века България“

възможен литературния живот, прави средата жива и реагираща, и изгражда вкус – към литературата, към езика, вкус въобще. Мария Калинова обърна внимание, че няма сред номинираните текстове отрицателна рецензия за книга, но със сигурност си личат защитените отделни позиции на авторите, както и по-високият професионализъм на критическите опити спрямо предишни издания на конкурса.

В края на вечерта г-н Митко Тодоров обяви името на лауреата на Голямата награда – Кристиан Янев, за рецензията „Трудният път към спомените и забравата“, в която изследва романа „Тесният път към далечния север“ от Ричард Фланаган, и му връчи престижното отличие – почетна грамота и парично покритие от 400 лв.

АНЕТА ЗМИЙЧАРОВА

Игра на гама в *Orbis Tertius*

Признавам, силно съм влюбен в Кортасар, но без Борхес не мога. Ако ме питат кои три книги ще взема на самотен остров – изоставен и едничък, ще посоча Борхес пръв! Хич не мога да си представя живота без поддръка да са ми „Вавилонската библиотека“, „Пиер Менар, автор на „Дон Кихот“, „Тьон, Укбар, Orbis tertius“ или „Богословите“. Особено „Богословите“: мисля, че краят на този разказ разбива всяка претенция за неприкосновена егоистична собственост върху истината:

Краят на историята може да се разкаже само с помощта на метафори, защото протича в царството небесно, където времето не съществува. Навярно би следвало да кажем, че Аврелиан беседва с Бога, ала Той тъй слабо се интересува от религиозни разногласия, че го взе за Йоан Панонски. Това обаче би означавало да намекнем, че в божествения разум е настъпило някакво объркване. По-правилно е да се каже следното: в рая Аврелиан узна, че за неразгадаемото божество той и Йоан Панонски (правоверният и еретицът, мразещият и мразеният, обвинителят и жертвата) съставяха една-единствена личност¹.

Когато го прочетох за първи път, изумях! От удивление запечнах, от възхита се вцепених: как по толкова простичък начин, с разказване на уж древна история внушава на читателя идеята, че всеки, който настоява за тотален монопол върху истината, е всъщност нищо и никакво, неразличима пращинка в очите на Бога?! Борхес за мен е култ: ако има религия на литературата, ако има литературна църква, то аз съм борхианец. И завиждах на всеки, докосвал се до него, бил близо до него, слушал думите му и гледал го в ослепяващите му очи...

Затова никога не е спирала да ме учудва заръката, подхвърлена от Хулио Кортасар на изпробващите го приятели, когато през 1951 г. се качва на пътническия кораб, за да напусне завинаги Аржентина: „Момчета, убийте Борхес!“² Двама

¹ Борхес, Хорхе Луис. Богословите. В: „Вавилонската библиотека“, превод Анна Златкова. София: „Народна култура“, 1989, с. 269-270.

² Тази заръка е обвита в много мистика, най-мистичната от които е, че може би с нея Кортасар няма нищо общо. Пък може и да има, защото се приписва на мнозина латиноамерикански писатели, включително нему. Но писателят, най-често посочван за неин автор, не е латиноамериканец. Това е полякът Витолд Гомбрович, който от 1939 до 1963 г. е изгнаник в Аржентина (известен е на български с романа си „Фердигурке“, издаден от „Народна култура“ през 1988 г. в превод на Димитрина Лау-Буковска). Гомбрович по принцип е доста язвителен към аржентинските си литературни запознанства и изобщо за аржентинската литература по онова време, която обвинява в подражателство и незрялост. Казва в своя „Дневник“: „Те нямат представа, че аз в известен смисъл съм специалист по техния главен проблем, проблемът за незрялостта, и че цялата моя литература е построена върху него“. Полякът демонстративно страни от аржентинската култура, чак до високомерие, отбелязва неговият сънародник и познавач на творчеството му Мариуш Вилк, не желае да научи нищичко за нея. Може би тъкмо това стои в основата на оценката му за Борхес, изказана в споменатия вече „Дневник“: „Слово! Тяхната литература е красноречие! За да бъдеш художник, достатъчно е да се изразяваш красиво. Най-оригиналният и самостоятелен аржентински писател, Борхес, пише на прекрасен и елегантен испански, стилист в литературен смисъл (но не в духовен), той най-охотно практикува литература за литературата, писане за книги; а ако понякога се отдаде на чиста фантазия, тя го отвеща колкото се може по-далеч от живота, в сферата на метафизическите хитроумия, в съставянето на прекрасни ребуси – схоластики, построени от метафори. Заб всичко това обаче би могла да стои и най-обикновената човешка и авторова завист, ето я при Гомбрович: „Парадоксално е, че в Южна Америка Борхес – абстрактният, екзотичният, откъснатият от технике гръшци, е поставен на най-високото място, докато аз имам само шепчители“. Гомбрович е писател от тила на Кортасар (ще стане ясно по-късно защо това е важно), затова бихме могли спокойно да кажем, че репликата принадлежи както на тях двамата заедно – било през 1951-ва, било през 1963-та,

гиганти на латиноамериканската литература, в които се кънем без верността към единия да пречи на любовта към другия и обратно, а такова кръвожадно поръчение – защо? Да, знам, съществувава сравнително просто литературоведско обяснение – нарича се „страх от влияние“. Харолд Блум пише цяла книга³ за него: понеже всички искали да пишат като Борхес, което затруднявало и дезориентирало собствените им творчески търсения, те задължително трябвало да се освободят от мозъцата му сянка, за да пишат като себе си. Румен Стоянов го издумва без капчица невяра:

В буеносайреското пристанище, качвайки се на кораб за Европа (там е роден, там ще живее, там ще умре и там ще бъде погребан), Хулио Кортасар казал на своите изпращачи, презрешаващи с перото: „Момчета, убийте Борхес!“⁴. Тая мила заръка е красноречиво доказателство за изключителното влияние на едно творчество, което далеч преди края на създателя си вече царства в първоначално тесни, ала разширяващи се кръгове пълновластно, че за да се отърват потърпевшите, единственият им изход е собственоръчно да извършат борхесоубийство (образно), иначе не биха могли да се избавят от подражателство и да намерят собствен изказ. Продължим ли да чепкаме злокобната случича, трябва да прибавим, че Кортасаровото отпътуване може да бъде видяно като бягство от Борхес – бгдещият изумителен разказвач отишва през девет морета и в Стария Материк действително изгражда свой облик, но дори така, дори на противоположни идейни становища, пак осезаваме мозъчното дихание на „Алефът“⁴.

Мозъчното дихание на „Алефът“ обаче подсказва, че зад заръката на Кортасар вероятно се крие нещо друго, не чак тъй просто обяснимо. Бихме могли всъщност отпък да открием разлики в разбирането за литература, в разбирането какви светове трябва да гради тя, за да бъде истинска, извечна, пълна със смисъл. Да бъде ЛИТЕРАТУРА...

С какво толкова обаче е потискал аржентинските писатели Борхес, че да е задължително да се освободят от него, пък ако щете, и с ритуално убийство? Според мен с поне три неща: 1) огромната си ерудиция; 2) невероятната способност да я превръща в разказ; 3) виртуозната игра на едното с другото, оформяща реалност уж истинска, а всъщност фантастична. Тъкмо това смесване на фикция и факт, на въображение и действителност е ядосвала Кортасар, но убеден съм – не у Борхес, Борхес е

така и на още мнозина други като тях. Много съм благодарен на Теодора Цанкова и Лиляна Табакова за безценната им помощ при уточняване на това кому в последна сметка принадлежи ключовата реплика!

³ Bloom, Harold. The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry. New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.

⁴ Стоянов, Румен. За убийството на Борхес и за чадъра му. // *Литературен форум*, 2002, № 11.

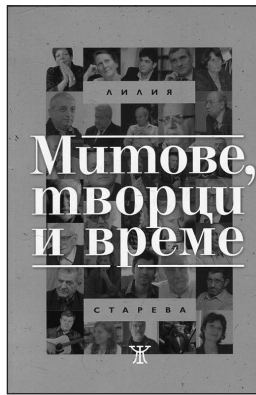
майстор на това писане, а у неговите подражатели⁵. Ядосвал се е по същия начин, както и ние днес се ядосваме на евтините подражатели на Умберто Еко и „Името на розата“ – от Пол Дохърти до Дан Браун. Защото всички те, вместо да задълбочават почерка на италианеца, се хлъзгат и плъзгат по повърхността, превръщайки неговия поврат в романното писане в елементарно историческо криминале (прочее не нов жанр: какво са романите на Александър Дюма-баща, ако не и това?). Еко между другото има текст за влиянието на Борхес върху неговото творчество, там въвежда една променлива X, обозначаваща интертекстуалността, която всъщност захранва и Еко, и Борхес, и Кортасар, и вероятно всеки друг писател. Тъкмо тази интертекстуалност концентрира и експонира множеството влияния, изпитвани от пишещия. Значението им Еко обобщава така:

Мисля, че е полезно да завъртим с пълна скорост колелата на интертекстуалността, за да видим по какви неочаквани начини се проявява играта на влиянията. Понякога най-дълбокото влияние е това, което откриваш впоследствие, а не това, което откриваш веднага.⁶

Ето защо си мисля, че простото обяснение със страха от влияние, който Кортасар сякаш изпитвал от Борхес, някак твърде бързо, твърде мигом се набива в очи, за да е единствено вярно. Не твърдя, разбира се, че не е вярно, твърдя обаче, че е недостатъчно: наистина трябва „да завъртим с пълна скорост колелата на интертекстуалността, за да видим по какви неочаквани начини се проявява играта на влиянията“. С други думи, влиянието не е индивидуална инфлуенца, влиянието е колективна такава. Затова сега ще започна с едно влияние, на което сякаш досега не му е отдавано кой знае какво внимание, макар на мен то да ми се струва ключово за разбирането (или по-добре да кажем декодирането?) на убийствената фраза.

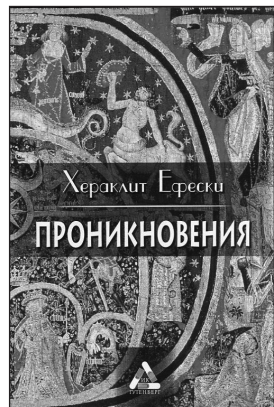
⁵ За да сме справедливи, Витолд Гомбрович също не се ядосва на майсторството на Борхес, вбесяват го обаче неговите подражатели. Пак отгръщаме „Дневника“: „Ох, не Борхес ме дразни, с него и произведенията му аз някак бих се разбрал очи в очи... дразнят ме борхесовците, тази армия от естети, старателни копачи из произведенията, многознайковците, посветените, часовникарите, метафизиците, умниците, гурманите... Този чист художник притежава неприятната способност да мобилизира около себе си най-калпавото и ебнухопоподобното“.

⁶ Еко, Умберто. Борхес и моят страх от влиянието. В: „За литературата“, превод Мария Панева. София: Барг, 2014, с. 114.

Лилия Старева (съст.), „Митове, творци и време“, Пловдив: „Жанет 45“, 2016, 562 стр., 23 лв.

Добра идея за интервюта по загадена тема, в случая какво е мит и как той влияе върху творчеството. Големият обхват на темата определя и разнообразието от интервюирани. Темата обаче не е фокусирана добре спрямо заниманията и историята на отделните лица, резултатът от това е на много места говорене *en gros*. И все пак, отлични малки текстове от Богдан Богданов, Георги Арnaudов, Георги Константинов, Георги Лозанов.

Хераклит Ефески, „Проникновения“, пр. Андрей Райков, София: „Гутенберг“, 2016, 75 стр., 8 лв.

След „Хераклитови фрагменти“ (изд. „ЛИК“, 2000) в превод на Илия Панчовски това е пореден прочит на запазеното от прочутия досократик. Изрядно направено, изданието съдържа повечето от прочутите максими на Хераклит. В заглавието и работата с текста обаче личи известна небрежност и пренебрегване на факта, че това, което четем, не е Хераклит, а „Хераклит“: един полумитичен образ, съставен от философска та и филологическата традиция.

Анатолий Корольов, „Змия в огледалото“, пр. Здравка Петрова, Иван Томанов, София: „Факел“, 2016, 892 стр., 32 лв.

Анатолий Корольов (р. 1946) е сред най-големите съвременни писатели на Русия. Този обемист том, представен от „Факел“, включва три романа: „Змия в огледалото“, „Кикот“ и „Домът на близнаците“. Втора поява на български след сборната книга от 2001 г., включваща романите „Главата на Гогол“ и „Игрите на гения или животът на Леонардо“ (пр. Здравка Петрова, изд. „Факел“/„Жанет 45“).

Краят на идентичностния либерализъм

Марк Лила

Всеизвестна истина е, че Америка стана по-разнообразна страна. Гостите от чужбина, особено от страни, които имат проблеми с интегрирането на различни етнически групи и вери, се чудят как сме успели да сторим това. Не идеално, разбира се, но все пак по-добре отколкото където и да било в днешна Европа или Азия. Това е наистина голям успех. Само че какво трябва да бъде отражението на това разнообразие върху нашата политика? В продължение на близо едно поколение стандартният либерален отговор гласеше, че трябва да осъзнаем и да „възхваляваме“ собствените си различия. Това е прекрасен принцип на моралната педагогия – само че той е пагубен като основа на демократичната политика в днешната идеологизирана епоха. През последните години американският либерализъм изпадна в един вид морална паника по въпроса за расовата, сексуалната и джендър идентичност – паника, която деформира посланието на либерализма и му попречи да се превърне в сплотяваща сила, способна да управлява.

Една от многото поуки от неотдавнашните президентски избори и техния отвратителен резултат е, че трябва да се сложи край на епохата на идентичностния либерализъм. Хилъри Клинтън беше най-убедителна, когато говореше за съпричастността на Америка към световните дела и за връзката им със собственото ни разбиране на демокрацията. Само че когато в хода на предизборната кампания станеше дума за живота у нас, тя твърде лесно губеше тази широка перспектива и изпадаше в риториката на различността, апелирайки конкретно към афро-американците, латиносите, ЛГБТ¹ и жените. Това беше стратегическа грешка. Ако решиш да споменаваш отделните обществени групи в Америка, по-добре спомени всичките. В противен случай онези, които бъдат пренебрегнати, ще забележат и ще се почувстват дискриминирани. Както показаха следизборните данни, точно това се случи с бялата работническа класа и избирателите със силни религиозни убеждения. Цели две трети от белите избиратели без външе образование са гласували за Тръмп, също както и над 80 процента от белите вярващи. Моралната енергия, съпътстваща темата за идентичността, даде несъмнено много положителни резултати. *Affirmative action* подобри значително корпоративния живот, а *Black Lives Matter*² бе призив към съвестта на всеки американец. Усилията на Холивуд за нормализиране на отношението към хомосексуалността в популярната култура допринесе за положителна промяна в семействата и сред обществото като цяло. Но фиксирането върху различността в нашите училища и медиите породи поколение от нарцисистични либерали и прогресисти, които си нямат понятие за условията извън съответната ограничена група и които са безразлични към задачата за сближаване с американците от всички житейски прослойки. Още от най-крехка възраст децата ни биват насърчавани да говорят за своята индивидуална идентичност, дори преди още да са придобили такава. Когато стигнат до университета, у мнозина от тях вече се е оформило мнението, че дискурсът на различността изчерпва политическия дискурс, в резултат от което те са стряскащо безмълвни по такива вечни въпроси като класа, война, икономика или общото благо. До голяма степен това се дължи на гимназиалните програми по история, които анахронично проектират днешната идентичностна политика

назад в миналото и по този начин създават изкривена представа за основните движещи сили и личности, формирали нашата страна. (Постиженията на движенията за права

проф. Марк Лила

на жените например са съвсем реални и важни, но те не могат да бъдат разбрани, ако преди това не бъде разбрано значението на създадената от Отците основатели правителствена система, гарантираща правата на личността.) Когато младежите пристигнат в университета, тяхното самовъзлюбване бива енергично насърчавано от студентски групи, членове на факултета, както и от административни служители, чиято едничка работа е да се разправят с – и да повишават съзнанието за – „въпросите на идентичността“. „Фокс Нюз“ и други консервативни медии обичат да се подиграват с отношението към тези въпроси в университетите и в повечето случаи са прави. Това пък налива вода в мелницата на популистки демагози, които искат да дискредитират образованието в очите на онези, които никога не са стъпвали в университет. Как например може да се обясни на средния американец предполагаемата морална неотложност от предоставяне право на студентите сами да избират джендър обозначението, с което желаят да се обръщат към тях? С течение на годините повишеното университетско съзнание за значението на различността проникна в либералните медии, и то масирано. Утвърждаването на *Affirmative action* за жените и малцинствата в американските средства за масова информация беше изключително социално постижение. Само че то изглежда затвърди впечатлението, специално сред по-младото поколение от журналисти и редактори, че е достатъчно да се фокусираш върху идентичността и с това си свършил работата си. Наскоро по време на академичния ми отпуск във Франция си направих малък експеримент, като в продължение на цяла година четох само европейски вестници и списания. Идеята ми беше да се опитам да видя света така, както го виждат европейците. Много по-полезно при завръщането ми обаче се оказа да проумяя до каква степен фокусирането върху идентичността е променило американската журналистика. Тази оптика засяга дори начина, по който се информира за ставащото в чужбина, което поначало е крайно неудовлетворително. Колкото и интересно да е да четем за съдбата на хората с трансджендър ориентация в Египет, това изобщо не помага на американците да вникнат в мощните политически и религиозни течения, които ще определят бъдещето на Египет, а косвено и нашето собствено. Някоя важна медия в Европа не би си позволила подобен подход.

И все пак идентичностният либерализъм се провали най-драматично на равнището на изборната политика, както току-що видяхме. Във фазите на добро здраве фокусът на националната политика не е върху „различността“, а върху общността, и тя се доминира от онзи, който съумее най-добре да завладее

въображението на американците за тяхната споделена съдба. Роналд Рейгън бе майстор в това отношение, както и да се отнася човек към политическата му програма. Същото може да се каже и за Бил Клинтън, който възприе немалко от наръчника на Рейгън. Той дистанцира Демократическата партия от нейното идентичностно крило, концентрира се върху домашните програми, които биха били от полза за всички, и дефинира ролята на Америка в света след 1989. Тъй като изкара два мандата, Клинтън се оказа в състояние да стори много за различните групи в демократическата коалиция. Идентичностната политика, от друга страна, е преди всичко експресивна, а не убеждаваща, поради което тя никога не печели избори – но може да ги загуби. Новопобуденият, почти антропологически интерес на медиите към гневния бял мъж е показателен както за състоянието на нашия либерализъм, така и за същността на тази толкова злепоставена и пренебрегвана досега фигура. Конвенционалната либерална интерпретация на неотдавнашните президентски избори иска да ни убеди, че Тръмп бил спечелил главно защото успял да трансформира икономическото недоволство в расов гняв – тезата за „реакцията на белия човек“. Това е удобно, защото затвърдява убеждението за морално превъзходство и позволява на либералите да пренебрегнат онова, което тези избиратели посочиха като най-големите си грижи. Тази позиция подхранва също илюзията, че в перспектива републиканската десница е обречена на демографска смърт – което означава, че либералите трябва просто да изчакат и страната сама ще падне в скута им. Само че изненадващо високият процент от гласовете на латиносите, спечелени от Тръмп, би трябвало да ни напомни, че с течение на времето етническите групи у нас стават все по-разнородни в политическо отношение. И накрая, тезата за „реакцията на белия човек“ е удобна, защото освобождава либералите от необходимостта да се замислят до каква степен манията им за различността допринесе за това белите, провинциални, религиозни американци да започнат да се изживяват като онеправдана група, чиято идентичност се пренебрегва или е под заплаха. Тези хора не реагират против действителността на нашата така разнообразна Америка; те реагират против вездесъщата риторика на идентичността, под която разбират онова, което наричат „политическа коректност“. Либералите не бива да забравят, че първото идентичностно движение в американската политика е организацията Ку Клукс Клан, която все още съществува. Онези, които играят играта на идентичност, трябва да знаят, че са обречени да я загубят. Нуждаем се от следидентичностен

либерализъм, който да черпи от миналите успехи на преидентичностния либерализъм. Това е либерализъм, който се стреми да разшири основата си, апелирайки към американците като американци и изтъквайки проблемите, които засягат широкото мнозинство от тях; либерализъм, който се обръща към нацията като нация от граждани, решаващи общи проблеми. Що се отнася до по-специфичните въпроси, които притежават голям символичен заряд и могат да отблъснат потенциалните съюзници, а това са на първо място въпросите на сексуалността и религията, подобен либерализъм трябва да действа спокойно, деликатно и с усет за съответните мащаби. Учителите, изповядващи този вид либерализъм, ще трябва да пренасочат вниманието си към централната политическа задача на демокрацията: да формира ангажирани граждани, познаващи формата на управление на своята страна и главните сили и събития в нейната история. Следидентичностният либерализъм ще трябва да напомня, че при демокрацията не става дума само за права; че демокрацията налага на своите граждани и задължения, като например задължението да се информират и да гласуват. Преди години бях поканен на събрание във Флорида, за да говоря за прочутата реч на Франклин Д. Рузвелт от 1941 за „четирите свободи“. Залата бе препълнена с местни хора – мъже, жени, черни, бели, латиноси. Започнахме, като изпяхме националния химн, а сетне седнахме, за да изслушаме запис от речта на Рузвелт. Като вдигнах очи към хората и видях всички тези различни лица, бях поразен от вниманието, с което следяха това общо изживяване. Вдъхновяващият глас на Рузвелт, огласяващ свободата на словото, свободата на вероизповеданието, свободата от лишения и свободата от страх – свободи, които той настоява, че трябва да станат достояние на „всички в света“, – ми напомни какви са истинските основи на модерния американски либерализъм.

Превод от английски: СТОЯН ГЯУРОВ

Оригинална публикация: Mark Lilla, The End of Identity Liberalism. „The New York Times“, 18.11.2016. Преводът е любезно предоставен на АВ от г-н Гяуров от неговия блог „Императорът на сладолега“ (www.iccreamst.com).

¹ Лесбийки, гейове, бисексуални, трансджендър – съкращение от английския термин LGBT, в употреба от 1990-те.

² Affirmative action, Black Lives Matter – обществено-политически програми за облекчаване на последствията от дискриминацията на малцинствени групи, главно на чернокожите аме-риканци.

Спорът за реакциите

Разговор на Дейвид Скинър с Марк Лила за тези, които смятат, че „историята е излязла от коритото си“

Да променят света е мечтата на немалко амбициозни личности, но какво да кажем за онези, които искат да спрат промените в него? Които мечтаят за стария ред, съществувал преди 60-те години на XX в. или преди Първата световна война, или дори преди Френската революция?

Марк Лила е професор по културология в Колумбийския университет и един от редовните автори на „New York Review of Books“. В новия си сборник с есета, „Корабокрушаралата мисъл: За политическата реакция“, той изследва живота и идеите на различни реакционери, според които последната революция „бележи края на славно пътуване, а не началото на ново“. Неговата галерия от обвърнати поглед назад умове се простира от германо-еврейския мислител Франц Розенцвайг до емигрантските философи Лео Штраус и Ерик Фьогелин, и така чак до политическите ислямисти, които мечтаят за възстановяване на халифата.

През 1992 г. Лила получава стипендия от Националния фонд за хуманитарни изследвания на САЩ в подкрепа на преводите на следвоенната политическа теория във Франция за сборник под негово съставителство, озаглавен „Новата френска мисъл“. Неговият интерес към континенталната философия и модерната епоха довежда до книги, посветени на Джамбатиста Вико и мястото на религиозното въображение в съвременната политика. През есента на 2016 г. „New York Review of Books“ преиздаде предходната книга на Лила, „Безразсъдната мисъл: Интелектуалците в политиката“, посветена на опасните отношения между политиката и философията, опирайки се на живота на Мартин Хайдегер, Карл Шмит и др.

Интервюто по-долу е взето по имейла.

HUMANITIES: Какво означава „корабокрушарала мисъл“? Защо е корабокрушарала?

МАРК ЛИЛА: Една от най-общосподелимите метафори за историята и за времето като цяло е метафората за реката. Времето тече, историята притежава ръкави и т.н. Докато мислех върху този образ, ми хрумна, че някои хора са убедени, че времето ни носи в някаква посока и че единственото, което можем да направим, е да понесем пасивно това пътуване. Помислете върху цикличните теории за историята или дори космологията: светът върви по своя път, стига до разрухата, а след това се възражда отново, за да се завърти целият цикъл отново и отново.

Други хора обаче имат катастрофична концепция за историята: реката си тече, но пък е възможно да излезе от руслото си и вече да не може да се движи в правилната посока. Тя може да потече в корито с плитчини или загръстено от скални късове, където нашият кораб може да заседне или да бъде разбит на парчета. Това според мен е картината на историята, която имат в главите си реакционерите. Те вярват, че в някакъв момент се е случило бедствено събитие, че историята е излязла от коритото си и че този тип общество, в което са живели (или са си представяли, че са живели в него), е станал на парчета. Струва им се, че са изхвърлени на брега, а отломките от всичко онова, което са ценили, са отнесени от течението. Настоящото става непоносимо, такава е и перспективата за бъдещето. Така че те са убедени, че трябва да се направи нещо радикално, за да

фрагмент от корицата на последната книга на Марк Лила

се възстанови или отволюва онова, което е било изгубено.

HUMANITIES: Реакционерската вяра, че сме изгубили нещо красиво, може да бъде толкова завладяваща за политическото въображение, колкото и нейната противоположност, революционната идея, че е възможно със скок да се прехвърлим от настоящето в едно по-добро и по-справедливо бъдеще. Защо тогава, както сам отбелязвате, учените пренебрегват реакцията и реакционерите, за да се посветят изцяло на изучаване на революцията и революционерите?

ЛИЛА: Защото повечето западни интелектуалци от Френската революция насам са представители на някаква прогресистка представа за историята. Вярвали са, че в течение на времето нещата просто естествено се подобряват; това е илюзията на XIX век. Или са вярвали, че силите на доброто ще поемат контрола над историята – работниците, Третият свят на клетниците на земята, – и че колкото и мрачни неща да се случват сега, те в крайна сметка ще възтържествуват. Това е илюзията на XX век.

В същото време обаче винаги е имало и мощни умове с различни възгледи. Събитията са добивали своята форма и заради силите на съпротивата, макар интелектуалците, когато правят своите предположения за историята, винаги да са имали проблеми с осмислянето на това влияние. Терминът „реакция“ навлиза в европейската политическа мисъл с Монтеско, който го е взел назаем от Нютон. Точно както действията водят до ответни реакции във физическия свят, така, предполага Монтеско, подобна поредица от действия и реакции се развива и в политическия живот. „Реакция“ е аналитично понятие. От друга страна, по време на Френската революция то се превръща в негативна концепция, прилагано по отношение на онези, за които се смята, че стоят на пътя на революционния проект и на окончателното щастие на човечеството. От този момент насетне всеки човек или всяко нещо, което не се вписва в нашите планове, е заклемявано с този етикет.

След това европейските исторически книги приемат един романтичен, героичен разказ, който нанизва на конец серия от революционни събития – 1789-а, 1848-ма, Парижката комуна, 1917-а, – и разглежда периодите от време между тях като удар, време на изчакване и подготовка на почвата за следващия тласък напред. И все пак през XIX век европейските нации по-често и по-дълго време са били управлявани от сили, враждебни на революционната вълна. Имали са си свои собствени мислители с техните собствени дистопични исторически разкази. Сега, след като вече нямаме доверие в прогресистката идея за историята или

в силите, които твърдят, че са нейни възплъщения, ние най-накрая сме свободни да забележим, че са съществували и тези несъгласни с революцията мислители и да изучаваме идеите и живота на всички, които имат не по-малка роля за оформянето на съвременния свят, отколкото имат революционерите. Защото те продължават да имат тази роля.

HUMANITIES: Очертавате важна разлика между консервативните и реакционните мислители. Каква е всъщност тя?

ЛИЛА: Консерваторите и либералите спорят за политиката с понятия, свързани с представата за човешка природа, и техният спор всъщност е за правилното отношение между индивидите и обществата. Либералите по традиция имат за отправна точка индивидите, които са надарени с определени права, и размишляват върху легитимността на политическите институции от гледна точка на съгласието с тези права и необходимостта те да бъдат защитавани. Консерваторите имат за отправна точка обществата и наблюдението, че всички ние сме част от тях като подчинени съставки, което води до идеята за задълженията ни, доколкото ние сме защитени и отгледани от тях. Според тях нашите права са плод на уговорка, не са природно дадени, и не са същност на политиката. Същност на политиката са традициите и нормите.

Спорът между революционерите и реакционерите не е за човешката природа. Спорът им е, както съм отбелязвал вече, за природата и посоката на историята. И така, в много отношения консерваторите и реакционерите са противници. Консерваторът вярва, че промяната трябва да се извърши бавно, но че тя е неизбежна. Той може да съжалева какво се е случило в хода на историята, но той не си прави илюзии, че миналото може да бъде възстановено или възродено; нито пък смята, че обществото трябва да бъде преустроено наново според някакъв рационален план, вдъхновен от миналото. Консерваторът смята, че докато обществата се различават едно от друго, човешката природа си остава почти една и съща с течение на времето и че проблемите на политиката са вечни. Реакционерът смята, че историята е променила човешката природа и че едно разумно действие в исторически план може да я възстанови до онова състояние, което тя трябва да притежава.

HUMANITIES: Вие описвате ислямизма като реакционерско движение. Кое го прави такава?

ЛИЛА: Реакционерът, който вярва, че историята дивашки е напуснала коритото си и че настоящето е непоносимо, е изправен пред истински избор, когато става въпрос за политически действия.

Един от вариантите, да го наречем варианта на Одисей, е да се опита да се върне у дома – ако реакционерът вярва, че това все още е възможно. Има много течения в ислямизма, някои политически, а други не, но най-радикалните от тях твърдят в своите послания, че ислямът престава да съществува след времето на водача Мохамед и четиримата „правоверни халифи“. Да бъдеш мюсюлманин следователно означава да станеш мюсюлманин отново, което пък означава да се бориш за свалянето на сегашните управници на уж мюсюлманските страни и за повторното налагане на шарията, което при най-добрите обстоятелства би означавало и с нов халиф.

Друг вариант, да го наречем варианта на Еней, е да се признае, че миналото е минало и че не може вече да се възстанови – не повече от възможността да се възстанови Троя след Троянската война. И така същността на миналото трябва да бъде посята в бъдещето, когато тя ще даде началото на нова, великолепна и завладяваща сила, която ще доведе до преодоляването на поквареното настояще и до създаването на бъдеще, толкова лъчезарно, колкото прекрасното минало. Това е духът на фашизма.

HUMANITIES: Специализирали сте се в нещо като портретно есе за политически мислители. Вашите есета са силно биографични и обсъждащи идеи, тоест вие използвате, поне според мен, жанрова формула в духа на съвременните списания, а не толкова в духа на класическите книги с портрети. И се получават изненади, когато приложите този жанр към някои много сложни фигури. Какво като писател и историк на идеите повече ви предлага биографичното есе в сравнение с по-академичния или аналитичен стил на писане?

ЛИЛА: Колкото повече остарявам, толкова по-малко ме интересуват проблемите на чисто политическата теория и все повече съм погълнат от въпросите на политическата психология. Разликата между тях не винаги е съществувала. Платон, Аристотел, Монтен, Хобс, Русо и Токвил са майстори психолози, които разбират, че политиката е арена, в която принципите се сблъскват с човешките страсти и взаимно се променят едни други. През XIX век този подход към политиката е засенчен от историзма, а през XX век – от моралната философия.

Жанрът на портретното есе ми дава възможност да изследвам взаимодействието между политическите идеи и човешките страсти на самите интелектуалци. И както показва опитът ми, там винаги има късо съединение – и в повечето случаи, това е ключът към разбирането както на съответния мислител, така и на вероятните последици от прилагането на неговите идеи в политиката. Може да научите безкрайно повече за политиката, като прочетете Исая Бърлин, отколкото Джон Ролс. Ще ми се да мисля, че по мой си скромен начин съм допринесъл традицията на Бърлин да се запази жива.

Превод от английски: ГАНИ РАДЕВ

HUMANITIES, Winter 2017, Volume 38, Number 1

„Майстори“ от Рачо Стоянов
Сценична версия Петринел Гочев, сценография и костюми
Юлиана Войкова-Найман,
музика Ян Руменин, драматург Мирела Иванова, художник
на плаката Гергана Змийчарова. С участието на Гергана
Змийчарова (Милкана), Иван Юруков (Найден), Зафир
Раджаб (Живко), Стоян Пепеланов (Тихол), Виктория
Колева (Гена), Марин Янев (Майстор Добри), Васил
Драганов (Майстор Янко), Емил И. Марков (Шилото).
Народен театър „Иван Вазов“, Камерна сцена, премиера
28 януари 2017 г.

Първата премиера на Народния театър за 2017 г. е „Майстори“ на Рачо Стоянов в режисьорския прочит на Петринел Гочев, която се състоя в Камерната зала на 28 януари. След като в началото на годината националната трупа отбеляза 110-годишнината от откриването на сградата на театъра (3.01.1907), сега тя с новия си спектакъл припомня още един емблематичен юбилей – 90-годишнината от появата на нейната сцена на първата „майсторски“¹ написана българска пиеса, поставила началото на „истинската национална драма“², както възторжено пишат рецензентите тогава. Това е именно пиесата „Майстори“ на Рачо Стоянов, поставена от Николай Масалитинов и показана за първи път на 10 септември 1927 г.

Премиерата на „Майстори“ в Народния театър днес е натоварена със символно значение и по още една причина. Всъщност тя е първото заглавие, програмирано в афиша на театъра от новия му директор Мариус Донкин, който зае този пост (след дълга управленска криза в националната институция) от началото на настоящия театрален сезон. В свои изказвания и интервюта той вече представи идеите си за управление, в които един от основните приоритети е българската драматургия – както съвременните прочити на пиеси от драматургичната ни класика, така и представянето на нови текстове. Видян от тази гледна точка, изборът на „Майстори“ безспорно е знаков жест, пораждащ много очаквания.

Според една от най-устойчивите представи за драмата „Майстори“, създадена и утвърдена още с премиерата ѝ през 1927 г., тя е първата много „добре направена“ българска пиеса чрез решителната и усъвършенстваща намеса на сцената и по-специално на режисьора. Тази представа тръгва от факта, че по време на репетициите Масалитинов прави някои поправки в оригиналното произведение, които са основно в областта на съкращаването на репликите, кондензирането на ситуацияите и намаляването на разказите на персонажите за сметка на увеличаване на действието. Накратко може да се каже, че усъвършенстването на пиесата на Рачо Стоянов от режисьора и „сцената“ се изразява преди всичко в набавянето на действеност за сметка на нейната литературност, но и на една по-голяма доза битово-психологическа достоверност (характерна за Масалитинов) за сметка на нейната подчертано стилизирана образност и език. Пиесата е отпечатана през 1927 г. по сценичната версия на Народния театър и тя се използва и до днес. Освен с избора на подобно знаково за Народния театър (и въобще за българския театър) класическо заглавие, очакванията към новата премиера се увеличават и от поканата към режисьора Петринел Гочев, който да го постави. През последните години той ярко, макар и неравно, демонстрира своя изобретателен, силно визуален и пластичен театър със спектаклите си „Ромео и Жулиета“ и „Смъртта на Жана Д’Арк“ в Габровския театър и „Сватбата на дребния буржоа“ в Театър „София“. Решението на новия директор на Народния театър да повери сценичната реализация на пиеса със сложна метафорична и стилизирана образност като „Майстори“ на режисьор художник с подчертано предпочитание към визуалния изказ, при това сам започнал като дълворезбар, безспорно е находчиво и интригуващо.

Когато влизат в Камерната зала, зрителите виждат подиума в центъра ѝ превърнат в особено затворено пространство. Той е ограден с нещо като виеща се в идеален кръг около него дълга дървена пейка или тезях, прекъсната на две места от стълбите към двата входа на

„Майстори“ на Рачо Стоянов отново в Народния театър

Гергана Змийчарова (Милкана) и Иван Юруков (Найден) в сцена от спектакъла

залата и с още един отвор към гъното на сцената. Това затворено пространство е домът на майстор Найден (Иван Юруков) или по-точно стая в дома му, в която той, докато публиката заема местата си, нахвърля скици за проектите си като дълворезбар, а около него работят със секачи и длета върху виещия се тезях чираците му. Зад така ясно очертаната и плътно защитена лична (вътрешна) територия, директно срещу амфитеатрално разположените зрители е изправено голямо дървено скеле, маркиращо едновременно „стаята на еснафа при черквата“ и новостроящата се къща, в която по-късно ще се състои състезанието между Найден и Живко, или това е пространството на обществото, в което живее Найден, пространството на малкия „резбарски градец“. То е външно за него и неговия дом/свят, но едновременно с това е познато и близко. Двете пространства – на дома на Найден и на градчето, са изработени от еднакъв материал (светло необработено дърво), те са непрекъснато и еднакво осветени, границата между тях персонажите преминават постоянно и естествено. Това е светът на Найден. Той обаче е заобиколен от по-големия външен свят на далечното и непознатото. Този свят тъне в мрак (затъмнената зрителна зала), от него към ясения и осветен живот на Найден и градчето водят два заплашителни черни тунела (неосветените по време на представлението стълби към двата изхода на залата), от които нахлува съперникът на Найден в майсторството и любовта Живко и всичко, свързано с него.

Най-кратко майсторската пиеса на Рачо Стоянов (която, заедно с „Албена“, „Боряна“ и „Милионерът“ на Йордан Йовков и комедиите на Ст. А. Костов, представлява най-значимото в драматургичното писане у нас между двете световни войни и едно от основните заглавия в цялата българска драматургия) може да бъде определена като драма на човешкото себеосъществяване³. Изследвайки вечните въпроси на съществуването: драматизма на отношението личност - общество и на противоречието между необходимостта от приемственост и копнежът за обновление, авторът, чрез смесването в текста си на класически, романтически и модерни драматургични стратегии, успява да разгледа въобще проблема за естествения стремеж на човека да се себеосъществи, да реализира себе си и да задържи постигнатото, който стремеж обаче е поставен на изпитание от изначалното раздвоение на човешката личност между утвърденото и новото, между приемствеността и бунта, между сигурността и свободата, между субективните копнежи и общностните консенсуси. Тази сложна драма на себеосъществяването пряко се разразява в любовния триъгълник Найден - Милкана - Живко. Взети заедно като архетипни фигури на двата основни вида индивидуално поведение спрямо общността и утвърденото Найден (стремящ се да осъществи себе си чрез вписване в тях) и Живко (търсещ себе реализация чрез бунта и отхвърлянето им) очертават образа на изначално раздвоеното човешко същество. Видяна през същия фокус, Милкана е главният персонаж в пиесата, доколкото именно тя представя цялостния човек, изправен в ситуацията на избор между двете начала в себе си и двете житейски позиции. Петринел Гочев се идентифицира с този основен екзистенциален прочит на „Майстори“. Както обикновено в своите спектакли, така и тук той търси да улови преди всичко движещите вътрешни енергии и напрежения както на текста като цяло, така и на отделните му елементи – диалози, ситуации, личностни

взаимоотношения, език, авторови ремарки. Веднъж достигнал до тези скрити енергии и напрежения, той със страст и разточителство се втурва да ги разкрие на сцената чрез оригинални и въздействащи визуални образи и пластически композиции. Яркия и заразителен театър на образите на Петринел Гочев и сега обаче демонстрира както своите силни, така и своите слаби страни. Простото и едновременно ударно обобщаващо значенията на пиесата решение на сценичното пространство, създадено от него и много интересната и изобретателна сценографка Юлиана Войкова-Найман (с която вече се утвърдиха като добър творчески тандем) е едно от безспорните силни прояви на този театър и от категоричните постижения в спектакъла. Дълго остават в съзнанието на зрителя и прекрасните експресивни образи-картини на летящата Милкана (Гергана Змийчарова) над скиците (вдъхновени от нея) за бъдещи произведения на Найден, на презръдката на Найден на любимата му (когато, завладян от ревността си, е на път да загуби състезанието за резбарско майсторство с Живко), с която едновременно я милва и закрля и наранява и убива, и която оригинално препраща към известния плакат на Оскар Кокоска към пиесата му „Убиецът, надежда на жените“. Това изброяване може да продължи още дълго. Не по-малко обаче са и неуспешните прояви на спомената режисьорска стратегия. Те са преди всичко в недостатъчно ясното ѝ провеждане в работата с актьорите при изговарянето на текста, при изграждането на цялостната им интонационна и жестова партитура, където оригиналните ритмични, пластични и визуални решения се редуват със случайни и тривиални.

В изпълнението на актьорите споменатите силни и слаби страни на режисьорската стратегия намират различна проява. Най-категоричен и детайлно проследяващ движението на образа си както като пластическо-визуално, така и като енергетично и словесно присъствие е Иван Юруков в ролята на Найден. Гергана Змийчарова като Милкана е изключително впечатляваща в експресивното си пластическо изпълнение, но остава доста неравна в постигането на ритмическата изразителност на словото. Може би най-големи трудности както за актьора, така и за създателите на спектакъла е предизвикал образът на Живко. Зафир Раджаб играе твърде на едро, с преекспонирани и често неточни жестове и интонации и в крайна сметка не успява да очертае фигурата на едновременно крайния и раним бунтар и самотник, който явно се стреми да постигне.

В заключение: с премиерата на „Майстори“ Народният театър започна 2017 година с много точен репертоарен избор, способен да активира и да открие както най-добрите, така и проблемните му страни. А това е смела, важна и обнадеждаваща крачка.

29 януари 2017

КАМЕЛИЯ НИКОЛОВА

¹ М. Минев. „Народен театър. Майстори“. В: „Хиперион“, VI, 1927, кн. 7, с. 307
² Ив. Радославов. „Майстори“. В: „Хиперион“, VI, 1927, кн. 8, с. 366
³ Виж по-подробно: К. Николова. „Майстори“ или драмата на себеосъществяването. – В: Камелия Николова (с колектив). Българското драматургично наследство: нови прочити. Издателство „Петко Венедиков“, София, 2006, с. 77-94.

Из *Lingua Tertii Imperii (LTI)*, или езикът на Третия райх

Виктор Клемперер

Много често се сецах за един стар берлински виц, вероятно мой бе стоял в моето красиво илюстрирано издание на Гласбрeнер, хумориста на Мартенската революция¹ – но къде ли остана библиотеката ми, в която мога да го потърся за справка? Дали би имало смисъл да се осведомя от Гестапо за нейното местонахождение?... Та значи, едно момче пита в църка: „Татко, ама какво прави мъжът на въжето с пръта?“ „Глунаво момченце, това е прът за балансиране, с него той се задържа стабилно.“ „Но, татко, ако го изпусне?“ – „Глунаво момченце, та нали го държи стабилно.“

Моят прът за балансиране през всичките онези години беше дневникът ми; без него да съм паднал хиляди пъти. В часовете на отвлечение и на безнадеждност, в безкрайната пустош на механичната работа във фабриката, до леглата на болни и умиращи, над гробове, при собствени заруднения, в моменти на краен позор, с едно физически отказващо сърце, винаги ми помагаше следното изискване към самия мен: Наблюдавай, изследвай, запомняй добре какво се случва – утре вече ще изглежда различно, утре вече ще го усещаш различно; запаметявай как ти се явява и ти въздейства точно днес. И тогава много скоро този призив взе да се уплътнява: да се поставям над ситуацията и да пазя вътрешната си свобода с помощта на безотказно действащата тайна формула: LTI, LTI! (...)

Сега толкова се говори за изкореняване на възгледите на фашизма, толкова се и прави по въпроса. Военните престъпници се съдят, „малките PC“² (из езика на Четвъртия райх!) се отстраняват от постове им, националистическите книги се изтеглят от продажба, площадите „Хитлер“ и улиците „Гьоринг“ се преименуват, Хитлеровите гръбове се изкореняват³. Но като че ли езикът на Третия райх ще оцелее с някои типични свои изрази. Те са се окопали толкова дълбоко, че както изглежда, ще се превърнат в дълготраен актив за немския език. Например колко пъти след май 1945 г. съм чувал в речи по радиото или на емоционални антифашистки манифестации да се говори за неща като „характерови“ качества или за „борбената“ същност на демокрацията! Това са изрази от центъра – Третият райх би казал: „от центъра на същността“ – на LTI. Прекалена педантичност ли е да се спирам на това дали тук на сцената не излиза учителът, който трябва да се е сгушил и да се крие във всеки филолог? Бих искал да осветля въпроса с помощта на следното питане: Кое беше най-силното пропагандно средство на хитлеризма? Дали това бяха личните речи на Хитлер и на Гьобелс, техните разсъждения по една или друга тема, техният хъс срещу еврейството, срещу болшеvizма?

Без съмнение – не, защото много от всичко това оставаше неразбрано от масите или ги отегчаваше с безкрайните си повторения. Колко често в ресторантите, все още без звездата, докато все още можех да влизам в ресторант, колко често по-късно във фабриката по време на въздушната тревога, когато арийците си имаха една стая, а евреите – друга, и в арийското помещение се намираше радиото (както и отоплението и храната), та колко често успявах да чуя как картите за игра плъзгат по масата и как на висок глас се водят разговори за дажбите месо и млякът или за кино, докато Фюрерът или някой друг от неговата свита говореше надълго и нашироко, а после по вестниците пишеше, че целият народ е слушал внимателно. Не, най-силно въздействие оказваха не самостоятелните речи, също не и статиите или листовките, плакатите или знамената; такова въздействие не се постигаше с нищо, което човек трябваше да възприеме със съзнателно мислене или съзнателно чувство. Не, нацизмът проникваше в плътта и кръвта на множеството посредством отделни думи, техните значения и типове изречения, които той налагаше, повтаряйки ги милиони

пъти, и които биваха механично и несъзнателно приемани.

(...)

Освен суперлативните форми при числата и подобните на числа думи, можем да различим три типа употреба на превъзходната степен, като и трите се използваха с едно и също изишествие: правилните превъзходни форми на прилагателните; отделни изрази, които носят или могат да приемат стойност на превъзходна степен; цели части от изречения, обикно напоени със суперлативи... Всеки път, когато е спечелена битка, това е „най-голямата битка в световната история“. Просто „битка“ рядко е достатъчно; водят се „унищожителни битки“. И отново безсрамно убедено се разчита на слабата памет на масите: колко пъти същият противник, който вече е повален мъртъв, ще бъде унищожен още веднъж! И „светът“ може да се превърне в суперлативно определение: съюзническа Япония се издига от велика сила до световна сила; евреите и болшевиките са световни врагове; срещите между Фюрера и Дучето са мигове със значение за световната история.

(...)

В едно от писмата си Ратенау⁴ пише, че той самият бил за мир и разбирателство, докато Лудендорф⁵, по собствените му думи, искал „да се бие за победа“. Изразът е взет от хиподрума, където се залага на победа или позиция. Клонящият към естетизиране Ратенау донякъде намръщено го поставя в кафички, смята го очевидно за недостен да се употребява отнесен към военното положение, въпреки че идва от стар и знатен спорт. Конният спорт открай време е занимание на аристокрацията и на най-феодалния офицерски корпус, сред господарите-ездачи е имало лейтенанти и водачи на конницата с най-гръмки благороднически имена. Но за тънката чувствителност на Ратенау това не заличава огромната разлика между спортната игра и кървавата сериозност на войната.

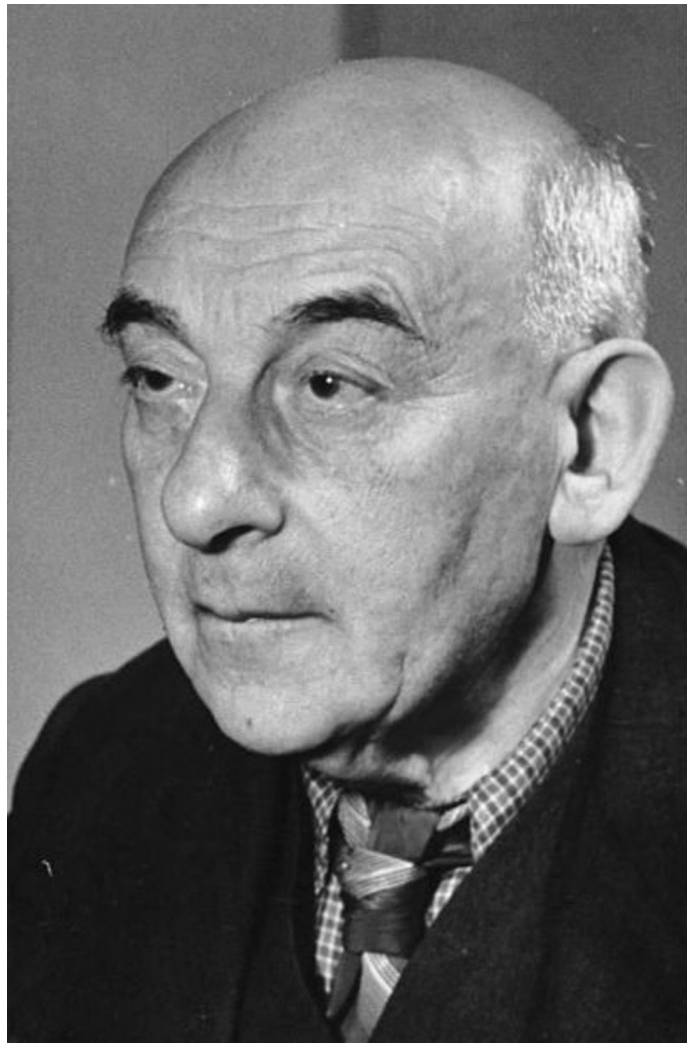
В Третия райх обаче се държи много на прикриването на тази разлика. Онова, което външно успява да съхрани облика си на невинна мирна игра за поддържане на народното здраве, всъщност трябва да бъде подготовка за война и в съзнанието на народа да бъде оценявано като нещо също толкова сериозно. Сега има висше училище по спорт, висшистът по спорт стои най-малкото на едно стъпало с всеки друг висшист, а в очите на Фюрера – със сигурност и на по-високо. Към средата на 1930-те години актуалността на това оценностяване е документирана, а и поощрена в марките на цигарите и пурише: пуши се „Студент по спорт“ и „Военен спорт“, както и „Знаме на спорта“ или „Спортна русалка“.

На второ място, клъчова роля за популяризирането и прославянето на спорта изиграват Олимпийските игри от 1936 г. Третият райх отдава такова значение на представянето си като водеща културна държава пред погледите на света, и както бе посочено, поставя, съобразно с цялостната си мисловна нагласа, физическото постижение напълно наравно с духовното, даже и над него, затова и тази олимпиада е озарена от изключителен блясък, толкова изключителен, че допуска за един миг дори расовите различия да се загубят в заслепението от него: „Русата Хе“, еврейката Хелене Майер, получава право да извади рапирата си в името на победата на немската фехтовка, а скокът на височина на един американски негр се чувства тъй, все едно е скочил ариец или северен човек. Така може да бъде разчетен и изказът на „Берлинер Илюстриртен“, който говори за „най-гениалния тенисист на света“ и веднага след това, със спокойна сериозност, си позволява да сравни едно олимпийско постижение с подвизите на Наполеон Първи.

Трето повишаване и разширяване на своето признание спортът получава благодарение на значението, което се отдава на автомобилната индустрия: посредством „пътищата на Фюрера“ и многото героизирани състезания с коли в страната и чужбина, защото в този случай в играта влизат всички основания в подкрепа на военния спорт и на олимпиадата, но към тях се

⁴ Валтер Ратенау (1867–1922), германски индустриалец и политик, министър на външните работи, от еврейски произход. – Б. пр.

⁵ Ерих Лудендорф (1865–1937), германски военен, създател на идеята за „тоталната война“. – Б. пр.

Виктор Клемперер (1881-1960)

добавя – а им придава и допълнителна тежест – и въпросът за осигуряването на работни места. (...)

Сантименталното отношение към вещите в LTI изобщо не е задължително обвързано с обръщане назад към каквато и да е традиция. То може свободно да се закачи за всекидневното, да прибегне до думи от разговорния език, както и до форми от младежкия жаргон, или да се възползва от някое твърде прозаично на пръв поглед новообразуване...

Едновременно сравнително безобидна, но пък примесена с доста висока доза лицемерие, тази сантименталност ставаше по-забележима, когато например в политическата география се говореше за България като за „страна на сърцето“. Очевидно това сочеше към централното положение, към средишното значение на страната в икономическо и военно отношение сред група съседни страни; но зад това също така се криеше неизречено, ала все пак полуизречено предложение за приятелство, изразяваше се симпатия към тази „страна на сърцето“.

Най-силната и най-обща дума за чувство, която в крайна сметка е задължена на нацизма, е „преживяване“. Обичайната езикова употреба прави сериозна разлика: от раждането до смъртта ние живеем всяка минута, но в преживяване за нас се превръщат само изключителните моменти, в които страстта ни затрептява, в които усещаме намесата на съдбата. LTI повлича нещата преднамерено в сферата на преживяването. „Младежта преживява Вилхелм Тел“, гласи едно заглавие, което ми е останало в паметта наред с множество други подобни. За най-дълбоката цел на тази езикова употреба свидетелства един израз, предоставен на пресата от директора за провинция Саксония на Писателската камара на Райха за една Седмица на книгата през октомври 1935 г.: „Моята борба“ била свещената книга на националсоциализма и на нова Германия, човек трябвало да я преживее докрай“...

**Превод от немски:
НЕВЕНА ПАНОВА**

Преводът е направен по: Victor Klemperer, LTI. Notizbuch eines Philologen [„Тетфтерчето на един филолог“], Berlin: Aufbau-Verlag, 1947, S. 21–2, 28–9, 336–7, 353–4, 370, 372.

Парадоксът Аушвиц

Тимъти Снайдър

Аушвиц символизира намерението да бъдат изстребени всички евреи под германски контрол. И наистина, евреи от всяко кѳтче на германската империя са убити в неговите газови камери. Но някои евреи все пак оцеляват от Аушвиц, защото до края той остава сбор от лагери и съоръжения за убиване, кѳдето евреите все пак са били подлагани на селекция за труд в момента, в който са влизали в лагера. Затова и в колективната памет може да влезе история за оцеляване от Аушвиц. Буквално нито един евреин, застанал пред рововете на смъртта, не е оцелял; буквално нито един евреин, който е преминал портите на Треблинка, Белжец, Собибор или Хелмно, не е оцелял. Думата „Аушвиц“ е станала метоним за Холокоста като цяло. И все пак огромната част от евреите вече са били убити по-далеч на Изток в момента, в който Аушвиц заработва като фабрика за убиване. Но докато Аушвиц се помни, основната част от Холокоста е в големи свои части забравена. Аушвиц става относително поносим символ за Германия след Втората световна война, защото сериозно редуцира действителната скала на извършеното зло. Сливането на Аушвиц с Холокоста е направило възможно гротесковото твърдение, че германците не са знаели за масовото изстребление на европейски евреи, докато то се е случвало. Възможно е някои германци наистина да не са знаели какво точно става в Аушвиц. Но не е възможно повечето германци да не са знаели за масовото изстребване на евреи. Масовото изстребване на евреи е било добре известно и обсъждано в Германия, най-малкото в семействата и между приятели, много преди Аушвиц да заработи като фабрика за убиване. На Изток, кѳдето десетки хиляди германци застрелват милиони евреи над стотици ровове на смъртта, повече хора са знаели какво се случва. Стотици хиляди германци са били свидетели на убийствата и милиони германци на Източния фронт са знаели за тях. По време на войната съпруги и дори деца са посещавали местата на изстребление; войници, полицаи и други лица са разказвали подробности в писмата си до своите семейства у дома, понякога добавяйки и фотографии. Милиони пъти германски домове са се обогатявали от грабежа над убиваните евреи, като ценностите са изпращани по пощата или носени от войници и полицаи в отпуск. По сходни причини Аушвиц е станал удобен символ и за следвоенния Съветски съюз, а днес и за посткомунистическа Русия. Ако Холокостът се сведе до Аушвиц, тогава е лесно да се забрави, че масовото изстребване на евреи, извършено от германците, започва именно на местата, които Съветският съюз наскоро е завладял. Всеки в западната част на Съветския съюз е знаел за изстребването на евреи – по същите причини, по които са знаели и германците. На Изток самият метод на масово изстребление е изисквал десетки хиляди участници и всичко това е ставало пред очите на стотици хиляди хора. Германците са си тръгнали, но рововете на смъртта са останали. Ако Холокостът се отъждествява единствено с Аушвиц, целият този опит може да бъде изключен от историята и паметта. Аушвиц е едно от малкото места, свързани с Холокоста, към което нямат пряко отношение съветски граждани. Именно съветски граждани са рекрутирани от германците за масовите разстрели на евреи и именно съветски граждани са построили и охранявали газовите съоръжения в Треблинка, Белжец и Собибор. Със сигурност всичко това е било възможно затова, защото германците са искали да унищожат съветската държава, а и защото въпросните съветски граждани вече са били отвързани от пристана на съветската действителност и в някои случаи са се борили, за да запазят собствения си живот. И все пак след войната съветската пропаганда е била безсилна да обясни как така толкова много хора, създадени в съветската система, доказано са станали полезни сътрудници в масовото убийство на толкова много други хора, създадени в съветската система. В ерата след смъртта на Сталин, започнала през 1953 г. и продължаваща и до днес, е бил предостатъчен и този проблем, дето е трябвало да се обяснява защо съветската политика е причинила през 30-те години смъртта на милиони съветски граждани посредством глад и терор. Историческата реалност остава изцяло политизирана. Но може би по-дълбокият проблем – този, че десетки хиляди съветски граждани са могли да съучастват в убийството на още няколко милиона съветски граждани, и то в името на една изцяло чужда система, – никога не е бил повдиган. Наместо това е бил изтикан настрана.

Аушвиц е станал обичайният съкратен знак за Холокоста и по още една причина, а именно защото когато бива третиран по определен митически и редуктивен начин, той изглежда, че може да отдели масовото

изстребване на евреи от човешките избори и действия. Доколкото Холокостът се ограничава до Аушвиц, той може да бъде изолиран от повечето от нациите, които засяга, както и от нейзажите, които променя. Портите и стените на Аушвиц може да изглежда, че съдържат едно зло, което в действителност се разпростира от Париж до Смоленск. Но Аушвиц – германска дума, ограждаща едно парче територия, което преди и след войната се намира в Полша, – не изглежда изобщо като реално място. Той е ограден от ментална и физическа телена мрежа. Аушвиц събужда в ума представа за механизирано убиване и безжалостна бюрокрация, за похода на модерността или дори за края на Просвещението. Това прави убийството на деца, жени и мъже да изглежда като нечовешки процес, за който са изцяло отговорни сили, надхвърлящи човешките. Когато масовото изстребление на евреи се ограничи до едно-единствено място и се третира като резултат от имперсонални процедури, тогава от нас не се изисква да се изправим срещу факта, че хора не много по-различни от нас са убивали лице в лице други хора не много по-различни от нас.

В историята на Холокоста Аушвиц е мястото, кѳдето е развита третата техника на масово убиване – трета в хронологичен ред, но също и трета по значение. Най-важната техника – защото тя идва първа, защото убива най-много евреи, но и защото именно тя показва, че Окончателното решение е възможно, – е разстрелът над рововете на смъртта. Втората по значение и втората, която се развива, е задушаването с газове, изхвърлени от двигатели с вътрешно горене. През ранната 1942 г., т.е. горе-долу по времето, когато тези устройства, отделящи въглероден окис, навлизат в употреба, политиката на поголовно изстребване на евреи се разширява от окупирания Съветски съюз и окупирана Полша до всички територии, които са попаднали под германски контрол. Аушвиц става основното място за изстребване на евреи през 1943 и 1944 г.

(...) Аушвиц е построен в зона на разрушена гържавност след инвазията в Полша като част от опита да бъде унищожена полската политическа нация. Неговата първоначална инфраструктура се състои от полски военни бараки. Като територия той е завладян от Германия през септември 1939 г. и предаден на Германия според условията на германо-съветския Договор за границите и приятелството. Нито неговото построяване, нито последвалите по-късно промени в неговото функциониране биха били мислими, камо ли възможно, без германската кампания за елиминиране на противниковите държави и без специалните таланти и необикновените цели на унищожителите на гържавността от СС. Аушвиц обаче е необичаен и в още едно важно отношение. За разлика от рововете на смъртта в двойно окупираните зони и окупирания Съветски съюз, за разлика от фабриките за смърт в Белжец, Собибор, Треблинка и Хелмно, Аушвиц е планиран като място за изстребване на много голям брой евреи, които все още са били граждани на държави, признавани от Германия за суверенни. Нарочените за Аушвиц евреи са обичайно хора, които са живеели извън зоната, кѳдето германците разрушават гържавността, и които следователно са били много по-малко уязвими за силата, упражнявана от СС. Тези индивиди е трябвало да бъдат изоставени от техните правителства или лишени от гражданство, както и физически транспортирани от обитаваната от тях страна до Аушвиц. Тази работа обаче не става автоматично, а често се оказва и трудна. Фантазията на Хитлер за планета без евреи е била отдавна налице, а неговото желание да прочисти Европа от евреите става известно на подчинените му не по-късно от пролетта на 1942 г. В този конкретен момент политиката на масово изстребване на евреи, иниципирана предходната година в Съветския съюз, вече е всеобща. И все пак дали и до каква степен тази политика е могла да бъде реализирана е зависело най-вече от това къде ще се случи да живеят евреите. Тъй като успешните стратегии на изстребление били резултат от по-ранни решения и действия, които на свой ред били нещо специфично за една част от Източна Европа, те не могли да бъдат повторени със същия успех другаде. С други думи, онова, което се случило с някои държави през 1939, 1940 и 1941 г., било решаващо за онова, което щяло да се случи с някои евреи през 1942, 1943 и 1944 г. Германците просто не могли да използват психологическите, материалните и политическите условия, създадени от съветската окупация там, кѳдето по-рано нямало съветска окупация. Германците не могли да пренаредят по свое желание фрагментите от унищожена гържавност там, кѳдето те самите или съветските войски не били унищожили гържавността. Германците не могли да приложат политиката на изключване там, кѳдето войната не била кампания за расово превъзходство. В музея на Аушвиц, построен в комунистическа Полша след войната,

жертвите на лагера са подгредени по гражданство. Това е било измислено, за да се замъгли простият факт, че по-голямата част от тези хора са били евреи и са били убити именно по тази причина. Акцентът върху гражданството замъглява обаче и един друг, по-субтилен, но централен факт: този, че преди да бъдат убити, евреите са били изключени от своите държави. На много от местата, от които евреите трябвало да бъдат изпратени в Аушвиц, никое от описаните по-горе условия не съществувало и поради това някои от евреите оцелели. Милиони европейски евреи, които били осъдени да умрат в Аушвиц, оцелели, защото никога не се качили на влак за там. Евреите под германски контрол, които били предвидени за изпращане в Аушвиц, било много по-вероятно да оцелеят, отколкото евреите под германски контрол, които никога не били предвидени за изпращане в Аушвиц. Това е парадоксът на Аушвиц и той може да бъде разбран единствено като се вземе предвид това как някои държави са били или не са били разрушени. Именно това са политическите особености, които обясняват различния резултат в рамките на универсалния план. Аушвиц показва универсалния план да бъдат изстребени евреите. Той обаче показва и ключовата роля на гържавността при тяхната защита. Сравнението на две държави под германска окупация може да ни подсказже важността на политическия фактор. Естония и Дания имат много общо в навечерието на Втората световна война. И двете са малки държави в Северна Европа с дълго балтийско крайбрежие, както и двете са дом на много малък брой евреи. По време на войната и двете са под германска окупация; и двете стават обект на Окончателното решение; и двете са обявени за *judenfrei* – свободни от евреи – от техните германски окупатори. И въпреки това историята на Холокоста във всяка от тези страни трудно може да бъде по-различна. В Естония около 99 % от евреите, които живеели в страната при пристигането на германците, са убити. В Дания около 99 % от евреите с датско гражданство оцеляват. Датските евреи били предвидени за изпращане в Аушвиц; естонските евреи срещнали съдбата си преди изобщо Аушвиц да се превърне във фабрика на смъртта. В никоя група страна под германска окупация не са умрели по-голям процент евреи, отколкото в Естония, и в никоя друга не са оцелели по-голяма част, отколкото в Дания. При положение че германската политика за убиване на евреите била тотална, тази разлика изисква обяснение. Сигурно населението на Естония се отличавало със своя антисемитизъм. Добре, но такава традиция може лесно да се документира и в Дания. Сигурно естонците били управлявани от антисемити преди войната. Двойната диктатура на Константин Пятс и Йохан Лайдонер била очевидно консервативно настроена, но тя дошла на власт след преврат срещу крайната десница през 1934 г. В действителност естонските евреи били с равни права като граждани на републиката, която дори приела някои еврейски бежанци от Австрия и Германия. Обратно, Дания отклонява еврейските бежанци след 1935 г.

(...) Естония споделила съдбата на Литва и Латвия през 1940 г. Подобно на другите две балтийски страни тя е подарена от Германия на Съветския съюз по условията на пакта Молотов-Рибентроп, по-късно модифициран и потвърден от Договора за границите и приятелството от 1939 г. Съветската окупация на Естония донася пълното разрушение на висшата естонска администрация и политически елит. Президентът Пятс например е арестуван в своята ферма и депортиран в Съветския съюз, кѳдето умира. Лайдонер, главнокомандващ на въоръжените сили, също умира в изгнание, след като е депортиран. От единадесетте членове на последното естонско правителство десет са вкарани в затвора и девет са убити (четирима екзекутирани, петима умират в съветски лагери).

Съветският закон е приложен ретроактивно в окупирана Естония, следвайки логиката, че естонската държава не просто не е съществувала, но и никога не е съществувала.

По този начин службата в гържавната администрация през 20-те и 30-те години се криминализира. В онова, което набързо се превръща в Съветска Естония, новата съветска власт провежда около 400 екзекуции и подготвя масови депортации, докато германските въоръжени сили се групират, за да нападнат Съветския съюз (юни 1941 г.). През нощта на 14 юни естонският НКВД депортира 10 200 естонски граждани, около един процент от цялото население (и около десет процента от еврейското малцинство, което е сериозно засегнато от съветските репресии). Няколко дни по-късно, докато германските армии напредват на север през Балтика към Естония, съветските войници разстрелват естонски затворници и изоставят телата им в затворите.

Германците пристигат в Естония в началото на юли 1941 г. заедно с грижливо подбрани от тях естонци. Както и в Литва и Латвия, съветската окупация на Естония е принудила хиляди хора да избягат от страната, мнозина от тях към Берлин. Това е дало на германците избор на

ПЪРВАТА КЪРВА

худ. Дамян Дамянов

сътрудници. Мнозина естонци желаят да се завърнат; германците са могли да подберат онези, които са им се стрували най-полезни за техните цели. И тук, както и другаде, двойната окупация означава двойно филтриране на политическия елит. Съветските войски са унищожили предишната управляваща класа; сега германците на свой ред възпират всеки, който не им изглежда достатъчно надежден, да се завърне. Естествено, нацистката селекция изключва политическото ляво и центъра. Както на други места, германците могат да се възползват от моралните, материалните и политическите условия, създадени от съветската окупация.

По подобие на Латвия и Литва и в Естония политическите условия са благоприятни. Цяла една държава е унищожена по унищителен и зъл начин само година по-рано, така че хората очаквали лично и политическо възмездие. До юли 1941, когато *Einsatzgruppe A* достига Естония, германците вече са усъвършенствали своя аргумент, че освободението, което те предлагат, е от евреите и че местното участие в едно такова освобождение е предварително условие за политически преговори. Както в Латвия и Литва, местните служат като преводачи на това послание, добавяйки от себе си един елемент, който самите германци не биха могли да разберат: че ако естонците сътрудничат на втория окупатор (германците), първото сътрудничество (с руснаците) ще бъде забравено. Никакви погроми срещу евреите не се случват в Естония, но според германците те не са и нужни.

Двойното сътрудничество било особено разпространено. Някои от естонските антисъветски партизани, известни като Местна гвардия, убиват евреи; най-усърдните убийци измежду тях обаче са естонските комунисти, които са сменили каузата при започването на германската инвазия, за да изчистят имената си. Естонските полицианти, които са сътрудничали на съветската армия при депортацията на естонци и евреи, сега извършват от името на германците убийства на естонци и евреи. Докато съветските власти депортират около десет хиляди естонци, в това число и 450 евреи, по време на германската окупация са екзекутирани около десет хиляди естонци и 963 евреи. От гледна точка на местния извършител това е една и съща работа. Бивши служители на НКВД играят особено важна роля за масовото убиване на евреи в Естония. Айн-Ервин Мере например бил агент на НКВД и ръководител на специалния отдел на естонските стрелци, съветско формирование, което трябвало да защитава Естония от капиталистическа инвазия. Вместо това той се присъединил към естонската полиция по сигурността, контролирана от германците, и е неин ръководител от май 1942 до март 1943 г. Естонската полиция по сигурността е основният изпълнител, натоварен с изстребването на евреи. От април 1943 г. до края на войната Мере е батальонен командир в дивизия на *Waffen-SS*.

(...)

В Дания почти всичко е различно. За разлика от други северноевропейски страни като Финландия, Естония, Латвия и Литва Кралство Дания няма обща граница със Съветския съюз, не влиза в обсега на пакта Молотов-Рибентроп и не е окупирано от Червената армия. Когато Втората световна война започва през 1939 г. с германо-съветската окупация на Полша, Дания остава настрана. Тя не претърпява съветско нападение; нейните елити

остават незасегнати от съветската практика на масови разстрели и депортация. Политическите условия, които са създадени в Естония, няма как да бъдат създадени в Дания, тъй като датската държава не е унищожена. Не може да се очаква и двойно сътрудничество с окупаторите, след като има само една окупация. Когато идва през април 1940 г., германската окупация на Дания е умерена. За Германия Дания не е нито идеологически враг, нито расова цел, а нейната територия е завладяна единствено с военна цел. Германците не обявяват – както вече са направили в Полша и както скоро ще направят в Съветския съюз, – че държавата, която са атакували, вече не съществува. Тъкмо напротив, германската окупация се случва при изричното зачитане на датския суверенитет. Германците са дали да се разбере, че те „нямат за цел да нарушават териториалната цялост или политическата независимост на Кралство Дания“. Крал Кристиан е останал в Копенхаген и управлява като държавен глава. Продължава провеждането на демократични избори, парламентът работи, а правителствата се сменят по волята на самите датчани. След 1941 г., по време на неочаквано дългата и безплодна германска кампания на Изток, ролята на Дания в Германската империя е преди всичко тази да осигурява храни. Шест хиляди датчани служат във *Waffen-SS*, някои от тях в дивизия „Викинг“ заедно с естонци.

Когато през 1942 г. Окончателното решение е пренесено от окупирания Съветски съюз на Запад към останалите части на Европа, това създава проблем в германо-датските отношения. Датските власти си дават сметка, че предаването на граждани от еврейски произход на Германия би накарало датския суверенитет. През декември 1942 г. САЩ, Великобритания и Съветският съюз издават предупреждение, че сътрудниците на Германия в престъпното изстребване на евреи ще претърпят последици след войната. Суверенни правителства като датското трябвало да се отнасят с внимание към тези предупреждения. В началото на 1943 г., след германското поражение при Сталинград, развой на войната се обръща очевидно срещу Германия. Копенхаген никога не е имал по-малко основания да вземе участие в Окончателното решение, а германските власти – да се конфронтират с датчаните. Въпреки това обаче унищожението на евреите остава постоянен приоритет за Берлин, а значи и за Вернер Бест, водачът на нацистките окупационни власти в Дания. В своите ранни разговори с Берлин Бест застъпва тезата, че Окончателно решение в Дания е непрактичен ход, тъй като той би накарал конституцията и би довел до падане на правителството. Това би предизвикало по-сериозна германска намеса и би нарушило благоприятния баланс, който е бил постигнат. Когато обаче датското правителство пада от власт по други причини, Бест вижда възможност да убие евреите. Това може да се направи, смята той, в интервала на нестабилност, преди да се формира ново правителство. Той прави съответното предложение към Берлин в първите дни на септември 1943 г.

Имало е воля, но не и начин. На 20 септември Рудолф Милднер е изпратен в Копенхаген като ръководител на Службата по сигурността и СД. Той идва директно от Катовице в окупирана Полша, където е бил начело на Гестапо с пряка отговорност за Аушвиц. С други думи, той изобщо не е човек без опит в масовото изстребване на евреи. И въпреки това видяното в

Копенхаген го убеждава, че Окончателно решение – поне във вида, в който той го е постигнал в зоните, където държавността е унищожена, – е невъзможно в Дания. В Копенхаген той се сблъсква с институции, които вече не съществуват по-далеч на Изток: суверенна държава, политически партии с убеждения и подкрепа, различни форми на местно гражданско общество, полицейски сили, от които не може да се очаква сътрудничество. Други германски отговорни лица вече са стигнали до същите изводи като Бест. Местният армейски ръководител отказва да подпомогне германската полиция в каквото и да е действие срещу евреите. Местният флотски командир изпраща всичките си кораби на ремонт в деня, нарочен за подбиране на евреите (2 октомври 1943 г.), така че брегът да е чист за действията, които датчаните биха предприели. Той също така информирал за датата някои политици от социалдемократическата партия, които на свой ред информирали датските евреи. Съседната на Дания Швеция, която останала неутрална във войната, но подкрепила военното усилие на Германия в икономическата сфера, имала през 1943 г. всички основания да демонстрира завой към Съюзниците. Шведското правителство предложило на Германия Швеция да приеме евреите на Дания. Предложението било отправено по радиото на отворена честота, така че датските евреи да разберат, че са добре дошли в Швеция. След това датчаните осигурили флотилия, с която да превозят своето еврейско население до Швеция. Германската полиция знаела за това начинание и не го възпряла; германската флота просто гледала отстрана как датските лодки се отдалечавали от брега. Датските граждани сторили това с малко риск за себе си, понеже оказването на помощ на техни съграждани не било престъпление в страната им. Германската полицейска акция от 2 октомври същата година заловила едва 481 евреи от около шестхилядното еврейско население с датско гражданство. Суверенното датско правителство се застъпило пред Берлин за тези свои граждани. Някои от тях били освободени, а останалите изпратени в Терезиенщат (транзитен лагер в Терезин в някогашна Чехословакия), а не в Аушвиц. Нито един от тях не попада в газовата камера. При все това други евреи от други страни са изпратени от Терезиенщат в Аушвиц и убити, за да освободят място за датските евреи. Германските власти използвали присъствието на датските евреи, за да снимат пропаганден филм за очевидно добрите условия на живот за евреите в техните лагери. Евреи с датско гражданство оцелели, което не е съвсем същото като това да оцелеят всички евреи в Дания. Датските власти не приели еврейски бежанци след 1935 г. и депортирали обратно в Германия някои от тези, които били пристигнали по-рано. Евреите, на които била отказана държавна защита в Дания, споделили съдбата на евреите в Естония, които били лишени от държавна защита, т.е. съдбата на евреите навсякъде другаде, където те били лишени от нея: смърт.

Превод от английски: ИВАЙЛО РАДОСЛАВОВ

Текстът е част от гл. 8 от последната книга на Тимъти Снайджер „Черна земя. Холокостът като история и предупреждение“ (*Timothy Snyder, Black Earth. The Holocaust as History and Warning, Bodley Head: London, 2015*).

Игра на дама В...

от стр. 5

Ключово, доколкото е влияние, което ние, българите, като малка нация изпитваме и сме изпитвали през цялото време на културната ни история, тоест познаваме го добре и знаем, че без него не може(м). Но влияние, без което не може(м) не като пасивен обект, а като рефлектиращ субект; едно плодотворно влияние. Думата ми е за влиянието на различните култури, попили в персоналната култура на двамата аржентинци – единият англофил и англофон, другият франкофил и франкофон⁷...

Разбира се, сънародниците им могат силно да се обидят от такова приравняване: страната им е много по-голяма от нашата, населението им също е доста повече. Площта на Аржентина е 2 777 410 km², броят на аржентинците – 42 046 118 души, което значи, че по територия е повече от 25 пъти по-обширна от България, а по обитатели – близо 6 пъти. Да не говорим за езика: мексиканският преводач от български Рейнол Перес Васкес се учудва на стремежа на българските писатели да бъдат превеждани, без да отчита обаче, че това е единственият им шанс да се откъснат от тясната аудитория на българския – проблем, който пред испаноезичните автори не стои. Пишеш в Аржентина и те четат в Испания, от Чили до Мексико, а вече и в Калифорния, Тексас и Флорида (неслучайно Самюъл Хънтингтън изохка, че в Съединените щати английският е под пряка заплаха от испанския). Който пише на испански, няма нужда от преводи: езикът, на който създава произведенията си, му осигурява близо 350-милионна публика. На този фон за 10-те милиона, владеещи български, е направо жалко да говорим. Въпреки това смятам, че културните влияния са не по-малки, отколкото в България. Впрочем няма държава, дето не ги е изпитвала, Аржентина включително; още повече, че тя е страна, която мисли себе си повече в европейски, отколкото в латиноамерикански ра/дис-курси.

Боян Пенев говори за нашата интелигенция, че в своята битност е склонна да черпи опит и авторитет от руснаци, французи, немци и най-малко от англичани⁸. Е, Борхес в своите културни източници е преди всичко англофон, чете английски от детска възраст, английски са и авторите, на които се опира най-често. *Encyclopaedia Britannica* е за него нещо като настолна книга – не зная дали някой си е правил труда да изчисли колко пъти се позовава на нея в своите разкази, но със сигурност са десетки. И в своята склонност към английската култура той стига до момент в интелектуалното си развитие, който съм склонен да нарека по малко парадоксален начин „емпиричен мистицизъм”. Нека прибегна отново към Еко, за да обясня какво имам предвид под странната квалификация: италианският семиотик сравнява експериментите (игрите) с/в писмото на аржентинеца Борхес с ирландеца Джойс, определяйки първия като „обезумял архивист консерватор”, докато втория плътно зачислява към революционерите, сиреч повече лъв, отколкото десен. След което остроумно заключава:

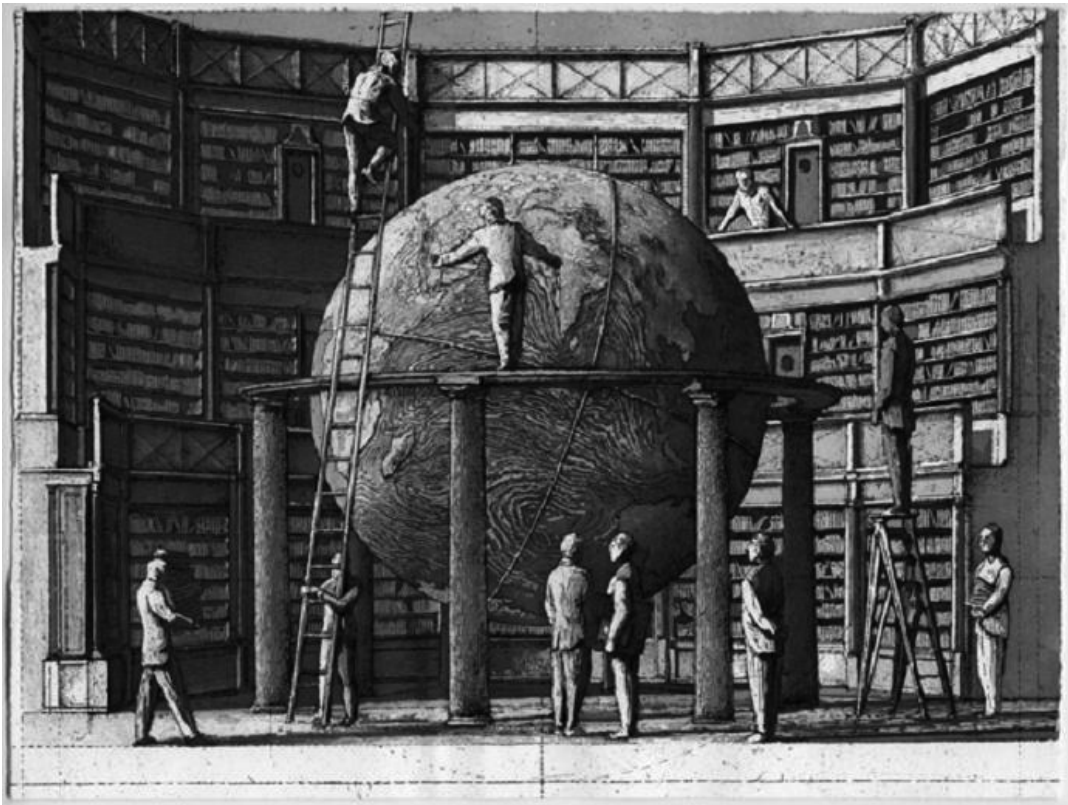
Да се работи експериментално с езика и културата, чийто носител е той, означава да се работи на два фронта: на фронта на означаващото, като си играем с думите (и чрез разрушаването и преподреждането на думите реорганизираме идеите); и като си играем с идеите и така караме думата да докосва нови и немислими хоризонти. // Джойс си играе с думите, Борхес – с идеите. И тук се очертава различната концепция за крайните възможности за сегментиране на собствения им обект на манипулация. [...] Би могло да се каже, че работата върху означаващото действа на субатомно ниво (тоест Джойс – М. Н.), докато тази на означаемото действа върху атоми, които не могат да се делят повече, за да ги свърже в нови молекули (тоест Борхес – М. Н.).⁹

Казано иначе, Борхес взема емпирията на идеите и ги кара да говорят по нов, неочакван начин, или изречено с други думи, мистифицира ги. И тогава получаваме „Лъон, Укбар, Orbis tertius”, „Вавилонската библиотека”, „Градината с разклоняващите се пътеки”, „Фунес, паметливият” или „Предшествениците на Кафка”... Получава се с разказите нещо като „Тигърът” на Блейк – природа в други измерения:

⁷ Гомбрович в “Дневника“ също отделя като ключови двете влияния върху аржентинския интелектуален, литературен и културен елит, макар че за разлика от мен той отказва да ги диференцира: за поляка влиянието си е влияние и толкова – лоша работа, а дали ще е английско или френско, за него няма значение.

⁸ Пенев, Боян. Нашата интелигенция (фрагменти). В: „Изкуството е нашата памет“. Варна: Георги Бакалов, 1978, с. 117-135.

⁹ Еко, Умберто. Между Ла Манча и Вавилон. В: „За литературата“, с. 94-95.

Тигре, тигре, пламнал цял,
гори от тъмен мрак огрял,
в чий ум възникна, все по-ясна,
симетрията ти ужасна.¹⁰

Борхес нерядко се позовава на Блейк, а тигърът е образ, към който се обръща по най-различни поводи. Казва например в „Сини тигри”:

Една известна поема от Блейк рисува тигъра като бляскав огън и вечен прототип на Злото. Аз предпочитам сентенцията на Честъртън, според която тигърът е символ на ужасяващата елегантност. Освен тези няма други думи, които биха могли да дадат точно обозначение на тигъра, на тази форма, която от векове населява въображението на хората. Тигърът винаги ме е привличал. Помня, че като дете се спирах задълго пред единствената клетка в зоологическата градина — другите въобще не ме интересуваха. Преценявах енциклопедиите и книгите за природни науки според илюстрациите с тигри. Когато открих „Книга за джунглата“, останах разочарован, че тигърът Ширхан е враг на главния герой. С годините тази необикновена любов не ме напусна. Тя надживя парадоксалната ми амбиция да стана ловец, а също и обикновените човешки превратности.¹¹

А в стихотворението „Другият тигър” дори опитва да се противопостави на Блейк, на неговия „вечен прототип на злото”:

Размишлявам си за тигър. Полумракът възхвалява разпрострялата се всепоглъщаща Библиотека и изглежда сякаш се разделяват рафтовете; силен и невинен, с кръв опръскан, млад, ще върви през своята гора и своята утрин и ще отпечатва своята следа по тинестия бряг на някоя река чието име и не знае (няма в неговия свят ни имена, ни минало, нито бъдеще, а само миг безспорен.) И ще превзема разстоянията необятни, и ще помири с в сплетения лабиринт на ухания мириса на загорябането и пленителния мирис на елена. Между ивиците на бамбука разгадавам ивиците му и предусещам гъвкавия скелет под великолепната трептяща кожа. Безполезно се изпречват между нас изтъкналата морска шир, пустините върху планетата; тук, от къщата в едно пристанище далечно на Америка от Юга, те следя и те сънувам днес, о, тигър, от онези брегове на Ганг.

Вечерта в дуиата ми прелива и размишлям, че е призованият от стиха ми тигър, тигър някакъв от символи и сенки, серия е само от литературни тропи и от спомените от енциклопедията, а не тигърът фатален, перлата злобеща, който, някъде под слънцето или луната, изпълнява си в Бенгалия или Суматра всекидневие от любов, безделие и смърт. Противопоставил съм на тигъра от символи истинския, онзи с пламенната кръв, който взима кървав данък от рода на биволите и днес, 3 август на 1959-а, разпростира по ливадата една спокойна сянка, но самият факт, че аз го назовавам и че предполагам неговите рамки на живот, фикция го прави на изкуството, а не създание от подобните, които ходят по земята.

¹⁰ Блейк, Уилям. Тигърът. В: „Дървото на гнева“, превод Владимир Свинтила. София: “Захарий Стоянов”, 2005, с. 19. На интернет адрес: <http://liternet.bg/publish24/william-blake/tigutyut.htm> може да се открие друг превод на стихотворението, дело на Теменуга Маринова и според мен по-сполучлив: „Тигре, тигре, плам искрящ / във горите на нощта, / смъртен ли черта с десница / твоята страшна симетричност?”

¹¹ Борхес, Хорхе Луис. Сини тигри. В: “Смърт и компас“, превод Тамара Такова. София: Труд, 2004, с. 545.

Трети тигър ние ще потърсим. Този ще е, както и останалите, форма в моя сън, една система от човешки думи, а не тигърът гръбначен, който, отвъд всяка митология, тъпче по земята. Зная го добре, но нещо ми налага тази авантюра безгранична, древна и безсмислена, но постоянствам да издирвам, докато преваля вечерта, онзи друг тигър, не описания от стиха.¹²

Борхес противопоставя на Уилям-Блейковия тигър обаче не самия тигър, а идеята за тигър – дава друго четене, друго осмисляне. Ето защо – макар тук по-късно живелият аржентинец да се опълчва на своя предходник англичанин, двамата извършват едно и също – жонглират с идеи, но не фриволю, а онтологично. Блейк е известен със своята митология, в която Уризен („young reason”, „Ur-reason” или „horizon”), Богът на Разума, „законодателят, Богът на отмъстителната правда, Йехова”, е Сатаната („Уви, ужасна сянка се възправя / във вечността! [...] Това Уризен е, но неизвестен и абстрактен, / надвиснал, таен и със тъмна, скрита сила”¹³). Дори илюстрира „Книга на Йов” с рисунка, където Йов открива, че Богът, Йехова, е всъщност Сатана. Но не ви ли прилича това малко на разказа „Богословите”, с тази разлика, че ако там Богът на Борхес не различава, то Йов-ът на Блейк отъждествява? Отъждествява, защото е предаден, от Бога е предаден... Типичен пример на емпиричен мистицизъм: Йов открива тъждеството благодарение на своя опит – горчив опит, трябва да признаем; Аврелиан открива неразличимостта също благодарение на своя опит – не по-малко горчив между другото, ако и отвъден. И двамата герои (о)съзнават други(те) светове, *Orbis Tertius*; а Бог е формата, която ги обозначава като други. И двамата автори (пре)създават други(те) светове, а тигърът е формата, която ги обозначава като други. Богът като Тигър, Тигърът като Бог...

Третият тигър, *Panthera tigris Tertia*...

Тигър е дума, вложена в заглавието на книга, испаноезична книга, за която твърдят, че в езиково отношение може да се мери единствено с „Одисей” на Джойс. Нарича се „Tres tristes tigres”, „Три тъжни тигъра”¹⁴ (дали пък заглавието не е една много далечна, интелектуално-иронична препратка към тигрите на Борхес, към неговия „друг тигър?”), автор е кубинецът Гилермо Кабрера Инфанте. Според Марин Бодаков: „По значението си за испаноезичната литература „Три тъжни тигъра” е сравняван – не само от „Гардичън” – единствено със значението на „Одисей” на Джеймс Джойс за англоезичната литература”¹⁵. Инфанте си прави гаргара с цяла фаланга латиноамерикански автори, в репортаж от премиерата Марин Бодаков предава речта на преводача, горецитирания Румен Стоянов:

Но нека се съсредоточим върху невероятно силния чувствен език на писателя, защото у нас такова словесно жонгльорство не съществува; той призна, че превежда от испански от 1963 г. насам, но по-труден текст не е превеждал никога. Защо ли? Защото Кабрера Инфанте се будалка с де когото завари, постоянно близа в чужди

¹² Борхес, Хорхе Луис. Другият тигър. В: „Поетическа антология 1923-1977“, превод Рада Панчовска. София: Проксима-РП, 2016, с. 33.

¹³ Блейк, Уилям. Първата книга на Уризен. В: „Дървото на гнева“, с. 112.

¹⁴ Инфанте, Гилермо Кабрера. Три тъжни тигъра. Превод Румен Стоянов. Пловдив: “Жанет 45”, 2015.

¹⁵ Бодаков, Марин. *Три тъжни тигъра* и един жизнерадостен превод. // *Култура*, 2015, № 18.

кожи и текстът му върви във всички посоки. Затова за Румен Стоянов преводът на „Три тъжни тигъра“ е бил и възможност да покаже, че българският език е способен да поеме в себе си най-трудни произведения. Или както му е писал наскоро един бразилски интелектуалец, преводът на „Три тъжни тигъра“ си е направо тринайсетият Херкулесов подвиг.¹⁶

Като че ли обаче не само преводът, и оттласкването от влиянието на Борхес си е „тринайсети Херкулесов подвиг”. Любопитното е, че в романа на Инфанте няма директни „будалкания” с почерка на слепия аржентинец (освен както споменах, вероятно заглавието), но с Кортасар има – с начина му на писане от по-късния му период, парижкия. А в буеносайреския му, в същата година, когато напуска завинаги родината си, 1951-ва, той публикува сборника „Bestiario”¹⁷ („Бестиариум”), където в едноименния разказ откриваме отново тигър – тигър, който е заплаха за семейство Фунес (как да не се сетим тук за „Фунес паметливият”?) Да, прав е Румен Стоянов, че Хулио е трябвало да избяга чак във Франция, та да се откъсне от влиянието на Хорхе. И прави това откъсване по начина, изведен от Умберто Еко: решава да работи с означаващото, не с означаемото; също както Гилермо Инфанте. Но също както го правят и преобладаващото множество френскоезични автори – от Лотреамон, Нервал и Бодлер през Маларме, Рембо и Валери до Селин, Роб-Грийе и Кьоно. Тук всъщност откриваме френската връзка, френското влияние в писмото на Хулио Кортасар, което можем да назовем „лингвистичен пароксизъм”: Ролан Барт настоява, че не трябва да се церемоним с текста (но какво друго е един текст, ако не език?), а трябва да сме безжалостни към него, за да ни разкрие тайните си или по-скоро – да ги изтръгнем от него:

Анализът ни – основан върху потвърждаване на множествеността – следователно не може да работи, зачитайки целостта на текста: първичният текст непрестанно ще бъде накъсван, прекъсван без оглед естествените му разделения (синтактични, реторически, повествователни разделения); описанието, обяснението и отклонението понякога ще се вмъкват в сърцето на съспенса, ще разделят дори злагола и допълнението му, съществителното и определението му; работата на анализа – вече напълно освободена от идеологията на целостта – се състои именно в това да се малтретира текстът, да му се отнеме гумата.¹⁸

Това, което Барт препоръчва на критика, Кортасар прави като писател с „Игра на дама“ – атака срещу текста, срещу езика с помощта на текста, с помощта на езика. И съвсем не съм съгласен с Ангел Игов, че този най-известен роман на парижкия аржентинец, който (по думите на Бойко Пенчев) можем да четем „буквално както си искаме“, бил въдъхновен от „Градината с разклоняващи се пътеки“¹⁹. Напротив, той се опитва да се опъчи на своя знаменит сънародник, да покаже, че литературата може и без неговите „фантасмагории“ да бъде фантасмагорична, сиреч неочаквана, изненадваща, непредвидима. Да израеш дама значи да скачаш от място на място, никога да не си един и същ, никога да не си постоянен, да направиш от езика и изобщо от всеки литературен компонент разнебитено, разклатено, разбишкано цяло, което никога не е спокойно, никога не е в мир със себе си; да градиш *Orbis Tertius*, Трети свят, значи да задаваш алтернатива, друго четене, друго виждане, което обаче е цяло, макар и странно цяло – странно, но стабилно, установено, плътно оформено. И в това според мен се крие тайната на загадъчната заръка на Хулио Кортасар (и на Витолд Гомбрович): „Момчета, убийте Борхес!“ означава да се разбие стабилността, да не се разчита на цялото в неговата цялостна цялост, а да се разколебава, да се променя, да се съсипва постоянно и безкрай. И ако се опрем на образа на тигъра, тъй любим на Борхес, то неговият може да е син, може да е друг, може да е дори фикция, но е тигър, докато когато разнебитваш езика, тигърът никога не е тигър, може да бъде и зебра, и лъв, и магаре; разбира се, и тигър, но неустановен, съмнителен. Тигър, който не е себе си, тигър без ивици.

Игра на дама в *Orbis Tertius* – *quasi*-тигър срещу *imago*-тигър...

МИТКО НОВКОВ

Първи вариант на този текст беше публикуван в сборника на УИ „Св. Климент Охридски“, посветен на Хорхе Луис Борхес, под съставителството на Лиляна Табакова. За публикацията в „Литературен вестник“ текстът е значително разширен и допълнен.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ Cortázar, Julio. *Bestiario*. Buenos Aires: Libros Tauro, 1951, p. 48-56.

¹⁸ Барт, Ролан. S/Z. В: „Въображението на знака“. София: Народна култура, 1991, с. 445.

¹⁹ Игов, Ангел. Читателят и неговото бродене. // *Sofia Live*, 20.IX.2013: [online ресурс] http://www.sofialive.bg/izkustvo/biblioteka/130-igra-na-dama.html

Мазин Мааруф

Мазин Мааруф (р. 1978), от палестински произход, е поет, писател, преводач и журналист, който понастоящем живее между Рейкявик и Бейрут. Издал е три сборника с поезия и един сборник с кратки разкази, с който през 2016 г. печели литературната награда „ал-Мултака”, давана в Кувейт за постижения в краткия разказ на автори, пишещи на арабски език.

Карфица

Лицето ми прилича на Христовото макар че аз не съм дървосекач да изсека от костите си разпятие и да провеса върху него тялото си подобно престилка изцапана в лаборатория. Един ден ще залича усмивките си безмилостно ще ги сподавя както дете сподавя ужасеното дихание вътре в дробовете ми там в тесните галерии се случва да намериш изсушена птичка забучена с карфица, тя мисли, че виси на клон и че след малко ще завали, тогава нечия ръка отваря прозореца и я спасява от вълните кашлица, които ме заливат.

ДНК

Има един начин да изkreиши да си спомниш, че ти... си палестинец един начин да съзерцаваш лицето си, изкривено в стъклото на автобуса, зад което прелитат малко дървета и малко хамали един начин да стигнеш до слоя с озон леко като балон с хелий. Да се различеш... Защото си истинско копеле. Един начин да сложиш ръката си на гърдите, които обичаш, и да сънуваш далечни неща: Лувъра малък апартамент край Париж и много много книги и самота един начин да умреш провокирайки снайпериста в първите часове на деня. Да кажеш на момичето, с което прелюбодействаш: „Прелюбодейка“. Да пушиш хашиш сам в асансьора през нощта в единайсет да напишеш нещастно стихотворение в банята ... Един начин да изkreиши в помийната яма където водата отразява повторно лицето ти и където си спомняш по само един начин че ти не си абсолютно нищо освен палестинец.

Парашут

Съзнавам, че вече не съм дете... Затова ще изхвърля безжалостно мечето, което пазя през всички тези години. Ще си оставя само онова тънко въженце, което някой беше пришил на лицето му вместо усмивка. Мисля, че имам нужда точно от онова въженце.

Свършеци

Красивите свършеци не са свършеци, защото са красиви... и защото хиляда малки мечти толкова малки колкото насекомо могат да бъдат видени от далечно разстояние без телескопа на Галилей без помощта на гадатели могат да бъдат видени точно иззад онези свършеци като всяка взривена кола като всеки чист балкон в сграда на бежанци.

Цветове

Момичето с бялата рокля, която не му подхожда в една портокалова стая с изглед към зелена градина пие черно кафе. Момичето, което обича целувки по червените бузи... един ден си тръгна от скицника.

Скука

Скучни рекламни билбордове. Снимки на манекенки в магазините за бельо. Продавачът на кестени в началото на улица „Ал-хамра“. Интелигенти в изискани дрехи. Битка за големите разпродажби. Чаши с кафе върху масите в Café de Paris скучни празненства на 1 януари. Разговор в един бар за Ленин, момичета, водка. Подслушване на разговор в един бар за Ленин, момичета, водка. Наблюдаване как момичето на съседите сваля сутиена си. Лов на риба с бутилки от минерална вода. Тичане след автобуси в син цвят и такива, на които не зная цвета. Официален костюм. Бръснене два пъти в месеца. Бръснене веднъж на два месеца. Уговорки на влюбени зад оградата на училище. Смърт на птиче с тенис топка. Преследване на пеперуда от птиче. Плач на играча на крикет, убил с топка птичето. Неделя. Обясняване на нова теория по физика. Обясняване на стара теория по физика. Физика. Прием на противозачатъчни преди лягане. Скандал с момичето на съседите, което си сваляше сутиена. Протести за прекратяване на война. Протести за продължаване на война. Губене на мобилния телефон на всеки половин час. Уверяване, че пръстите ти са десет. Смъртта на лошите в американските филми. Бавната смърт на Ромео. Плач пред картата на Палестина. Битка на две мравки за житено зрънце. Житено зрънце, останало след смъртта на две мравки. Настояване пред жена, която обичаш. Месечен цикъл. Вечният страх. Преструвки, че съм демократичен пред приятели, гаджета на приятели, моето гадже. Състезанията от Формула 1 от начало до край. Прекъсването на тока преди финала на състезанието. Вечният глът. Шпионските филми с Надя ал-Джунди. Мършавата ми фигура в огледалото. Принудената усмивка. Мухите, накацали по прозореца. Желанието да счупя прозореца. Желанието да убия мухите. Падане гол от счупен прозорец след прекъсването на тока. Интелигенти в изискани дрехи. Чаши с кафе. Разговорът за Ленин. Снимки на манекенки в магазините за бельо. Много други неща скучни четенето на тази поема например...

Подбор и превод от арабски: НЕДЕЛЯ КИТАЕВА

Мазин Мааруф

Из „Егун тиран“¹

Софокъл

Парод на хора (ст. 151-215)

Вест Зевсова, говореща сладко,
коя си, дето
идваш
от многозлатния Питон²
в блестящата Тива?

Напрегнат е от страх умът ми,
уплашен се люлея,
Аполоне,
Демещо, зован със плач,
Пеане³,
Изцелителю,
боязън чувствам
от новата
или отколешната
служба,
с която ще изискаш
да ти служи.

Но говори ми, златна щерко на Надеждата,
безсмъртна, славна
Думо,
говори ми!

Най-първа теб зова, о гъще Зевсова,
безсмъртнице Атино,
и Артемида,
твоята сестра зова,
земеподдържащата,
стоящата
на кръгъл славен трон
на агората,
и тебе, Аполоне,
Фебе,
улучващия винаги!
О вие,
три стени срещу смъртта,
явете се,
и ако някога в по-раншните беди,
съсипващи града,
отнесохте
далече пламъка на мъката
елате и сега,
явете се.

Защото - ужас, ужас! -
нямат мяра мъките
и цялата ми столицина
е болна
и никой, никой
няма меч във мисълта,
за да се излекуваме.

Роди ли се нещо на земята ни,
на земята ни чутовната -
то не расте!
Жените ни, родилките –
не вдигат се
от своя труд
на плачове!
И ще ни видиш
един след друг,
един след друг
като бързокрила птица,
като огън стръвен
да се спускаме
надолу към брега,
към божество едно
на залеза.

Така градът безчислено погива,
и няма кой децата да оплаче,
лежат безжалостно в прахта
и носят смърт,
а между тях:
невестии, майки посивели
една след друга
на брега,
край един олтар
и друг олтар
като молителки
доплакват
жалките си мъки.
Блести пеан
и с неговата флейта

14

стенещ глас:
„Златна Зевсова гъще
доброока,
помогни ни!“

Но Арес, Арес,
който страшен днес
без мег,
без щитове
нахвърля се отгоре ми със вик
и ме гори,
накарай, Зевсе, да побегне в гръб
със бързо бягство, надалече
от бащината ми земя,
в покоите велики
на Амфитрите⁴,
или в тракийския прибой
негостолобив за пристани.

Че ако нещо нощ остави недовършено,
то идва ден и той приключва го.

Та него, Зевсе,
властелине,
отредителю
на огненосещите мълнии,
та него,
татко Зевсе,
покоси
със гръмотевицата си.

Царю Ликее⁵, Аполоне,
от тетивата ти усукана със злато
стрелите ти могъщи да се пръснат
навсякъде около нас
като стена защитна,
и огненосните искри на Артемида,
с които тя,
в Ликийските гори
си осветява пътя.

Най-сетне тебе призовавам,
със златна митра боже,
който си получил име от земята ни,
и тебе призовавам Бакхе,
тебе винооки,
теб ликуващи,
ти равен спътник на Менадите,
ела до нас горящ
в ръка с блестящоока факла
срещу презрения от боговете бог,
срещу презрения.

Срещата на Егун с Турезий (ст. 300-462)

Егун:
Турезий, който всичко различаваш – знайното,
но също запретеното, небесното и земеходното,
градът, макар и да не виждаш, знаеш колко болен е,
единствен ти, царю, си негова закрила и спасение.
Защото Фев – ако не си научил вече от вестители –
отвърна ни във отговор на нашето запитване,
че ще се отрвем от страшното ни заболяване
единствено ако издирим тук на Лай убийците
и ги убием или пратим надалеч в изгнание.
Недей да ни отказваш, но било по словото на птиците,
било по друга твоя някоя пътека на гадателство,
отмий най-първо себе си, града и царството,
отмий от нас изцяло омърсеното от мъртвия.
Във твоя власт сме, за човека да помага другиму
с каквото би могъл, е най-доброто занимание.

Турезий:
Уви, уви, как страшно е да си разбираш някъде,
където за разбиращия няма полза. Знаех го,
но го забравих! А да идвам тук не трябваше.

Егун:
Какво ти има, че догъл си във такова отчаяние?

Турезий:
Пусни ме да си ходя, вярвай ми,
Така най-лесно всеки ще понася своето.

Егун:
Не само си несправедлив, но и не тачиш си
града, щом го лишаваш от това тълкуване.

Турезий:
Но виждам и на теб словата ти
не са уместни, да не ставам същият.

Егун:
О богове, разбираш всичко, затова не изоставяй ни,
когато всички сме пред тебе паднали като молители.

Турезий:
Изобищо не разбирате! Не ще разкрия своите,
за да не кажа твоите нещастия.

Егун:
Какво? Ти знаеш, а не казваш! Може би замислил си
ти нас да предадеш и да разсипеш полиса.

Турезий:
Ни теб ще огорчавам, нито себе си,
ти няма да ме убедиш, недей изпитва ме.

Егун:
О ти най-зъл, след злите, няма! И природата
на камъка би разгневил със своето мълчание -
изглеждаш толкова недосегаем и безжалостен.

Турезий:
Недей упреква упоритото ми нежелание,
без твоя гняв да виждаш. И спести обидата.

Егун:
Но кой не ще се разгневи, когато чуе те
с какво презрение отнасяш се към полиса.

Турезий:
Ще стане то и да го пазя във мълчание!

Егун:
Какво ще стане да ми кажеш нужно е.

Турезий:
Не ще говоря повече, но ти желаеш ли,
гневи се с гняв, щом искаш, най-свирепия.

Егун:
О, в своя гняв не ще пропусна нищичко,
което разбере. Да знаеш, че за мене си,
намесен в делото, участвал си, убивал си,
макар и не с ръка, ако не беше слепотата ти,
бих казал, че си го сторил ти единствено.

Турезий:
Наистина ли? Съобщавам ти известие,
че туй, което заповяда, вече в сила е,
от този ден не говори със никого,
че точно ти си опетнител на земята ни.

Егун:
Без срам изплю подобно изречение!
И може би си мислиш – е, размина се!

Турезий:
Не ме касае, аз се храня и съм силен с правдата.

Егун:
Отде узна? Изглежда, не от занаята ти.

Турезий:
От теб узнах и нежелаещ да го кажа – казах го!

Егун:
Какво си казал? За да зная – повтори ми го.

Турезий:
Нима не схвана? Или ме изпитваш във говорене?

Егун:
Не го разбрах напълно, моля, повтори ми го.

Турезий:
Твърдя, че търсиш друг, но ти си сам убиецът.

Егун:
Защо така безрадостен за втори път обиждаш ме.

Турезий:
А друго да ти кажа, та да те ядосам повече?

Егун:
Да, колкото е нужно, но напразни са ти думите.

Турезий:
Твърдя, че в неведение с най-близките
си в срамна връзка, сам не виждаш злото си!

Егун:
И мислиш, че ще си приказваш все тъй сладичко?

Турезий:
Щом истината значи нещо и все още крепка е!

Егун:
Да, значи много, само че у теб я няма! Няма я!
Слепец си ти с очите, но и със ума и със ушите си!

Тирезий:
А ти си много глупав, щом обиждаш ме със същото, с което скоро теб ще те обижда всеки и навсякъде.

Егун:
В една безкрайна нощ потънал си и неспособен си да навредиш на нас, които светлината виждаме.

Тирезий:
Не ти е участта да паднеш от ръцете ми, достатъчен е Аполон и негова е грижата.

Егун:
На теб или Креонова е тази измишльотина?

Тирезий:
Креон не те погубва, ами сам погубваш се.

Егун:
О злато и тиранска власт, с изкусност побеждаващи изкусността на друг в живота ни, богат с амбиции, о колко много завист вие раждате и храните, щом тази власт, която от града ми беше дадена, повтарям дадена, а не поискана, придърпва я Креон, добрият мой приятел, верният! Като змия е пропъзлял и тайничко мечтае си да ме изхвърли, като праща този фокусник, нахален машинатор, зла баячка глупава, която вижда само златото, но сляпа е, тъй сляпа в своя занаят. Когато трябваше, кажи защо не блесна с точното гадателство? Кажи защо когато тук се подвизавахте рапсодът, страшно лаещ, Сфинксът кучката⁶, не чуха гражданите дума за спасение? Наистина гатанката не беше разгадаема за всеки срещнат, а гадател трябваше! На теб обаче не помогнаха ни птиците, ни боговете да ѝ разгадаеш смисъла. Тогава аз дойдох – Егип без знания, възпрах я само с ум, без да ме учат птиците. Такъв човек опитваш да изхвърлиш, смятайки че ще се нагласиш наблизо до Креоновите тронове! Но според мен ще плачете и ти, и съставителя на този план да чистите от грях земята ни. Ако не беше стар, разбрал би хубаво какво е да те хванат като заговорничии.

Хор:
И неговите обвинения, и твоите Египе, струват ни се в гняв изречени. Не бива за това, но за божествените пророчества да мислим – как да ги разбираме.

Тирезий:
Макар че си тиран, аз имам правото да ти говоря като равен в моя отговор; решавам сам, не съм ти роб, а роб на Лъксиас⁷ и не Креон се пиша, че от тебе защитава ме. Но чуй сега, макар че се присмя на слепотата ми: ти зрящ си, но не виждаш ни бедата си, ни де живееш, ни с коя делиш леглото си. Нима ти знаеш чий си? В неведение си враг на своите и долу, и под слънцето. Но ще те погне скоро от земята ни със страховита крачка твоето проклятие, двустранното проклятие на майка ти и татко ти, очите ти днес виждат, утре мракът чака ги. И твоя вик ще подслони кое пристанище, кой Китердн⁸ ще те оплаче, щом научиш се в кой дом като жених си минал портата, къде си хвърлил котва след щастливо плаване? А ти дори не виждаш още всичките си бедствия, които равен ще те сторят на децата ти! Сега ругай Креон, ругай устата ми, от тебе никой смъртен никога тук няма да живее по-окаяно.

Егун:
Защо да слушам нетърпимите му приказки? Да пукне на мига! Омитай се и в моя дом не идвай вече никога.

Тирезий:
Аз сам не бих дошъл, но ти повика ме.

Егун:
Не знаех, че ще ми говориш глупости, когато пратих да те викнат във двореца ми.

Тирезий:
За вас, царю, такива ще останем – глупави, но мъдри бяхме някога за вашите родители.

Егун:
Почакай, спри, кажи ми кой ме е родил от смъртните?

Тирезий:
Теб този ден те ражда и погубва те.

Егун:
Как всичко казваш тъмно и загадъчно!

Тирезий:
Не беше ли добър в разplitането на загадките?

Егун:
Ти май ме принизяваш точно в моето величие.

Тирезий:
И точно то ще те погуби – твоето благополучие.

Егун:
Ако спася града, то все едно ми е.

Тирезий:
Тогава аз си тръзвам. Ти, момче, подкрепяй ме!

Егун:
Водете го наистина, че тука само пречка се, така поне не ще досажда повече.

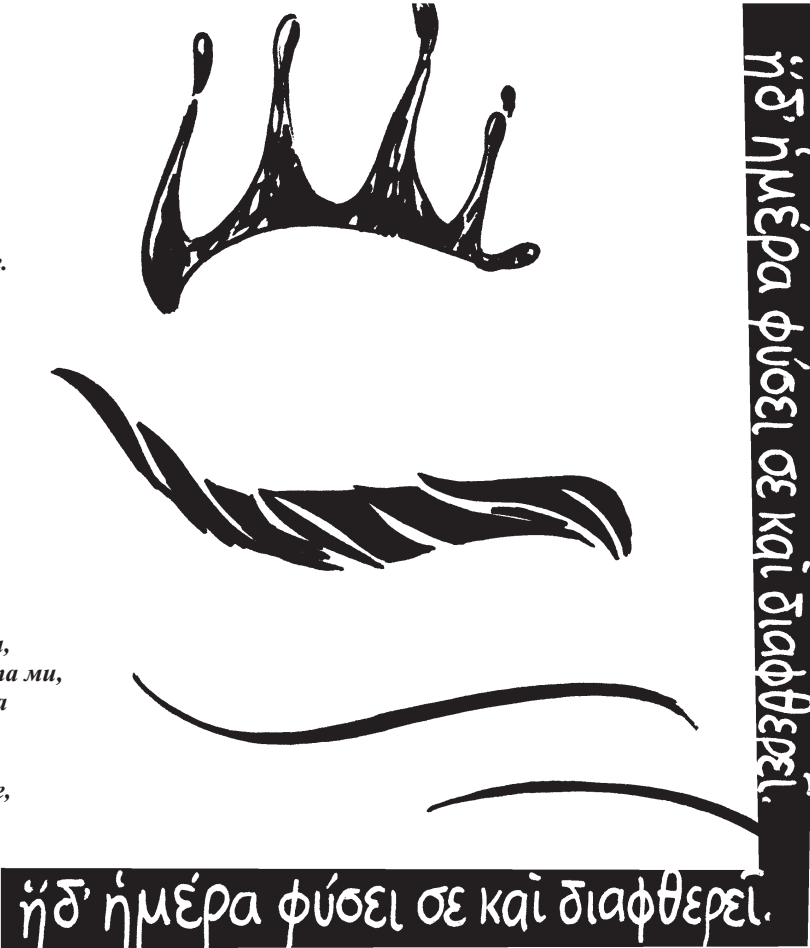
Тирезий:
Аз казах своето, което тук доведе ме, отивам си, не се боя от маската ти, нямаш сила над живота ми, И казвам ти това: човека, който дириш толкова и жезъла размахваш и заплашваш го с изгнание, че е убиецът на Лай, да знаеш – тука е, на думи чужденец-метѐк⁹, но всъщност местен е, тиванец истински ще се окаже, на сполуката си няма да се радва дълго. Зрящият ще стане бързо сляп, просяк – богатият, изгнан ще си налучква пътя със тояжката. Ще се окаже в миг един, че на децата си баща е, но и брат, на своята родителка е син, но също и съпруг, на татко си убиец и сеяч във нивата. Отивай си сега в двореца, прецени нещата хубаво; ако намериш в нещо, че излъгал съм, кажи, че вече не разбирам от гадания.

Четвърта песен на хора (см. 1186-1221)

*О, родове на смъртните,
за вас едно и също го броя
да сте се раждали
и
да не сте се раждали.
Защото кой,
кой мъж
благополучието носи
по-дълго
от миг един, във който
той мисли се щастлив,
и докато мисли се щастлив,
пропада.
От примера ти съдя,
от демона ти,
от твоето, от твоето
нещастие,
Египе,
че нищо в смъртните
блажено
няма.*

*Той, който повече от всички
улучваше с лъка си и постигна
да е благат, със щастие в живота!
О Зевсе!
Той, който кривоноктата девица
прорицателка
срази и като кула се изправи
във моята страна,
когато тя загибаше!
Той, който поради това
се назова мой цар
и беше толкова почитан
в мозъцата ни Тива,
докато царуваше!*

*Но кой от теб сега е по-нещастен?
Кой с повече беди жестоки,
кой с повече страдания
другар е
във житейските превратности?
Глава Египова прославена,
пристанище едно велико те приемаше
да влизаи
и като дете
и като мъж слуга на ложето!
Но как,
но как тъй дълго,
как
те издържаха бащините спални,
и как,
нещастнико,
дотук мълчаха?*

худ. Дамян Дамянов

*Разкри те без да искаш времето,
което всичко вижда и осъди те
за брака ти безбрачен,
във който ти заченат
сам зачеваше.*

*Дете на Лай, дете!
О, да не бях те виждал никога!
Съсипан съм, от дън душа съчувствам ти,
но няма да излъжа – и поемам си
дъха от теб,
от тебе
отпочиват си
очите ми.*

Превод от старогръцки: ГЕОРГИ ГОЧЕВ

Този превод е специално изготвен в рамките на проекта на Нов български университет „Конкурс за нова българска драматургия“ (в това издание на конкурса тема е справедливостта). Текстът ще бъде представен на специално драматургично четене на 27 февруари в Галерия „Униарт“ на НБУ.

¹ На смгр. заглавието на трагедията е *Oidipous turannos*. По-адекватният превод и с оглед на гръцката дума *turannos*, а и с оглед на типично гръцката идея от V в. пр. Хр., че всяка еднолична власт е лоша, е „Егип тиран“, а не използваното до този момент на български „Егип цар“.
² Има се предвид Делфи, където е основното светилище на Аполон. Питон е местно божество-чудовище (змия, дракон), символ на хтоничната сила, подчинена от Аполон.
³ Делеец – от о-в Делос, считан за родното място на Аполон. Пеан – песен в чест на Аполон, както и едно от прозвищата на бога.
⁴ Морска богиня и съпруга на Посейдон.
⁵ Лукейос – едно от прозвищата на Аполон, букв. Вълчи.
⁶ Става въпрос за загадката, задавана от Сфинкса, която единствено Егип успява да разгадае. Противно на възприетия до този момент превод, Сфинкс всъщност е жена: с човешка глава, тяло на куче (или лъв) и понякога с криле.
⁷ Още едно от прозвищата на Аполон.
⁸ Планината, в която Егип е захвърлен като дете.
⁹ Метекът е чужденец, който пребивава постоянно в полиса, но няма пълни граждански права.
¹⁰ Т.е. Делфи, считан от елините за център на земята.
¹¹ Абая се намира в северозападна Фокида. Там имало известно прорицалище на Аполон.

Сънища без засилка

Йордан Ефтимов

Радост от съществуването на приятеля

Сънят ми преди ставане днес беше за някакъв нов приятел скулптор, който изобразява отсъствието. Много ми бяха харесали неговите работи „Шест месеца без Илия“ и „Околосветското пътешествие на мухата Цеца“ – паметник на липсата на някакъв човек, не на човека, а на липсата му за приятелите му, и опит да се проследи как изглежда консистенцията на въздуха и прозрачността на джамовете след преминаването на мухата Цеца през различни места. Толкова се радвах, че го познавам.

Пролет 2014

Слънцедяг

Слънцедяството е привлекателно не толкова икономически, колкото морално. То е надскачане на биологическата природа на човека. Разбира се, няма нищо по-почтено от това да се храниш с лъчите, които слънцето и без това пръска, като екскременти. Но дали слънцедяството е модерно, като теософията, или трябва да го търсим при диваците в Гвиана, в Амазония?

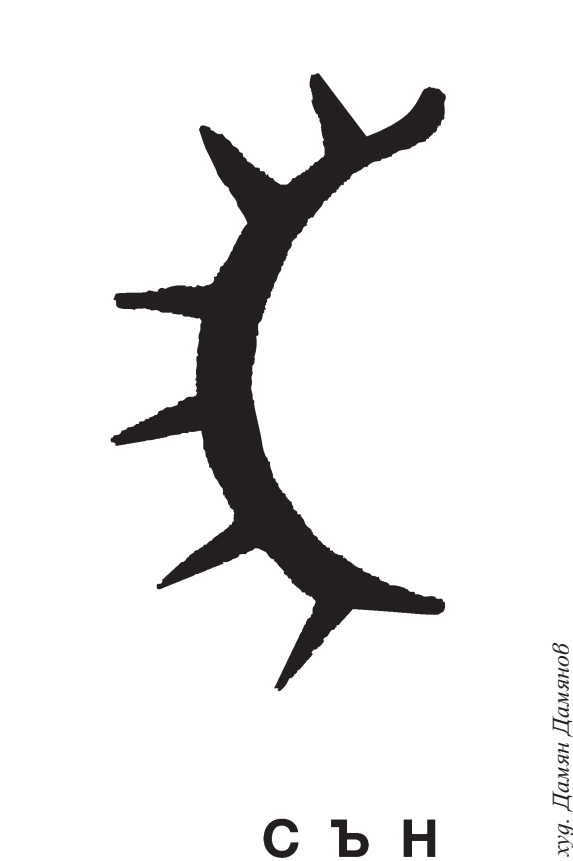
Къде обаче слънцедягите по-добре ще превръщат светлината в материя – на върха на небостъргача или между клоните на четиридесетметрово дърво в джунглата? Не е ли на полюса, където снежът с неговото албедо ще им осигурява разсеяна свръхсветлина, а тъгълът на земната ос е достатъчен, за да прекатуриш всичките си сигурни представи?

3 август 2014

Верига

В този ден цялото училище е в големия градски парк: бригада вместо часове. Всички ученици събират кестени по следната добре отработена процедура: един от всички е избран – взима кестенче от тревата и го подава на следващия във веригата, а той на следващия до него. Както се предават тухли или кофи вар при строеж. Това би могло да е сън.

28.11.2016

С Ъ Н

Войната на червената и бялата вишна

Тази сутрин сънувах войната на червената и бялата вишна. Не самата война, разбира се, а че според някакъв колега е важно да отчета и тази война, когато правя такова проучване като това, което правя.

1 септември 2014 г.

Трети фрагмент от един или три съня

Този е артистът на сезона. Акцията му се нарича Електрификация на сърцето. Проста работа: посещава през седмица кардиохирурзите. Влизат през рамото и му поставят пейсмейкър. Сменят му клапа. След това сменят сърцето със сърце на друг човек. След това и другото сърце – със свинско. Свинското също стои само седмица и угва ред на изкуствено сърце. Акцията се проваля, когато според артистичния план трябва да остане без сърце – вързан за кръвоносната система на друг човек. Жена му се е развела с него още при операцията с клапата. А някой си Динко, полакомил се в името на общото благо, вече е посетен от знахара на махалата, разтълкували са му пълния замисъл и е изчезнал без следа. Така и не се стига до връщането на всички чаркове, както са били в самото начало.

Ноември 2013

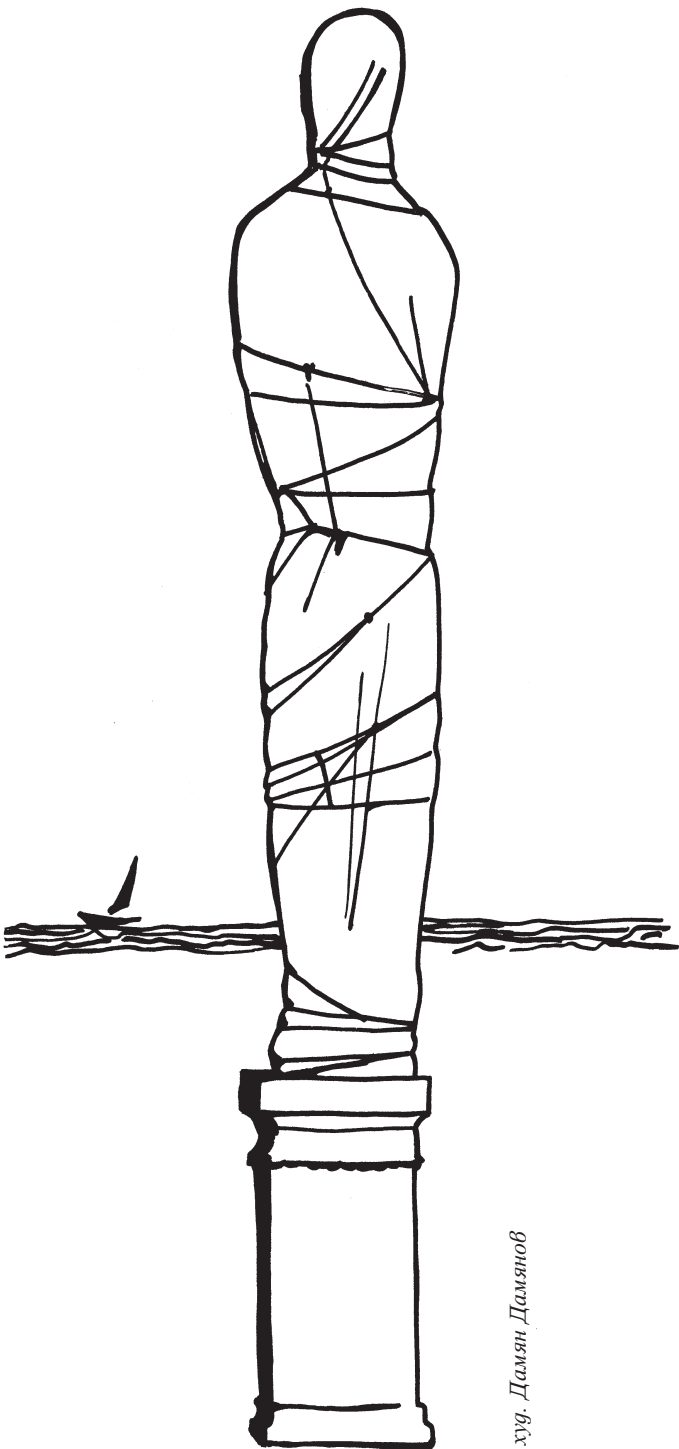
Вечна татуировка

Лъв, птица, повтаряща като бормашина, и змиорка. Преди 15 години си беше татуирал лъва и надписа „45 години стигам“. Тогава все още бе безсмъртен и можеше да обвинява без срам. Сега смяташе един час за предостатъчен. После добави папача и превръзката с липсващото око. Беше приел, пиратите са най-добрият израз на самоконтрол. А рибата, която не бе риба, сякаш му трябваше, за да помни, че всичко се измества през пластове вода – в огледало, където се настигат вечно замръзналите му образи отпреди, отсега и от занаят, безброй образи, насечени от мътната вода.

Стихотворението, което написах, след като се събудих на 22 септември 2014 г. Събудих се с него. В съня ми наляво-надясно се хвалеше, че го е написал, поетът и мой приятел Пламен Дойнов, така че то не само е сънувано, но и откраднато насън.

Бакрач

Сънувах това нещо, но то не бе последният сън, затова ми се е поутирило: Разказвам някому за проучванията си на един шекспировед на име Бакрач. Да, и аз забелязах, че фамилията му напомня за тази на проф. Бакрачева, но беше някакъв руски еврей, емигрирал след ВОСР в Англия. Та Бакрач твърди в своя книга, че Шекспир убил 2 хиляди души, като им дал отрова с идеята, че те сами биха искали да я вземат, но не им стиска. Тоест само им

е помогнал да изпълнят тяхно си решение. Цялата тази работа – като част от моите издирвания по студия за шекспирознанието.

13 ноември 2014

А преди това сънувах, че в една болница въртели страшна галавера с гипс – правели уж милиони гипсирания, а всъщност препродавали гипса за тях – от него ставали чудесни вази, кашпи, дори маси и столове, екоинтериор.

Сън за галерия, или Ангажираният зрител

Беше открито ново изложбено пространство, при това не в НБУ, но с архитект Зарко Узунов. И като част от пиар кампанията бяха решили няколко месеца в първата зала при входа да стоят по цял ден на един диван, а понякога прави пред някоя картина – прави, но замръзнали в поза на зрители, – един, двама или трима голи. Голи, но понякога с шал, с кецове, с очила или шапка. Първият такъв, естествено, е бил самият Зарко. Аз влизам в сложената няколко седмици по-късно. И разговарям с единия от голите, който ми е приятел. В тази седмица освен него са съблекли и гаджето му, а в кампанията участва и прочутата плеймейтка Николета Лозанова. Но Николета, първо, не стои много, а за половин-един час, второ, облечена е в скиорски костюм. Била гола отдолу, каза ми моят гол приятел. Оказва се, че освен пиар тази кампания е и за набиране на дарения за новата галерия – всеки може да гласува с есемес за най-любимия си гол зрител. И голата под скиорския костюм Николета вече била БИЛА всички останали – дотук с 50 хиляди събрани лева.

22 март 2015

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: Юлия Кръстева (Париж), Богдан Богданов (София), Кристиан Редер (Виена), Боян Биолчев (София), Ханс Улрих Рек (Жьолн), Никола Георгиев (София)

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Йордан Ефтимов,
Ани Бурова, Бойко Пенчев, Камелия Спасова, Мария Калинова,
Малина Томова
Художник на броя: Дамян Дамянов
Печат: „Нюзпринт“
ISSN 1310 - 9561

Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Цар Шишман“ 7
Банкова сметка: BG56BPBI79401049389602, BIC - BPBIBGSF
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
http://litvestnik.wordpress.com;
www.bsph.org/litvestnik
ВОДЕЩ БРОЙ Георги Гочев